

RÁCZ BALÁZS VIKTOR

KONFISKÁLÁS AZ APAFI-KORBAN¹

Bevezetés

Az Erdélyi Fejedelemség fiskális politikája és a hozzájuk kapcsolódó joggyakorlat kutatása még számos lehetőséget és feltáratlan résztémát rejt magában. Jelen tanulmány fókuszában az Apati-kori kincstári birtokpolitika egy szegmense, a különböző földbirtokok konfiskálása áll. Először a téma jogszabályi hátterének minél részletesebb feltárásával, majd a kincstári birtokállomány bővülési módusainak példák segítségével való tipizálásával, illetve ezután a folyamatban résztvevő kincstári tisztviselők szerepének bemutatásával szeretnék tenni egy lépést a kérdéskör megértése érdekében, valamint megteremteni a további részművek kutatásának lehetőségét. Munkám végén pedig kísérletet teszek néhány óvatos új megállapítás megfogalmazására az Apati-kor fejedelmi birtokpolitikájával kapcsolatban, a konkrét esetek vizsgálata ugyanis a szakirodalomban közlhetővé vált vélekedéshez képest új eredményt látszik mutatni. Indokolt esetben a felhasznált szakirodalom állításainak pontosítására vállalkoztam. Különösen igaz ez az úgynevezett *inscriptio* esetében, amelynek jelentéstartalmát – nem csupán Apati-kori példák alapján – az eddigieknél pontosabban behatárolhatónak vélem.

A téma jog-, kormányzat- és gazdaságtörténeti jelentősége egyaránt kétségtelen. Mivel a tanulmány egy olyan jogi aktust elemez (a birtokok kincstárhoz kerülését), amelyben kormányzati szervek vesznek részt, ezért jog- és kormányzattörténeti kérdések egyaránt szóba kerülnek. Ezzel együtt, mivel a jogi aktus tárgya egy gazdasági egység (földbirtok), amely az állam egyik legfontosabb gazdasági alapja, a gazdaságtörténeti szempontokról sem szabad teljesen megfeledkezni. Tekintve, hogy az említett jogi aktus főurak (Zólyomi Miklós, Bánffy Dénes, Béli Pál, Thököly Imre) birtokait érintette a leggyakrabban, sok helyen nem kerülhető meg a jogesemények politikátörténeti vonatkozásainak elemzése sem. Az

1 A tanulmány a XXXIII. OTDK 16–17. századi magyar történelem tagozatában második és a XXXIV. OTDK Kora újkori magyar történelem tagozatában első helyezést elnyert pályamunkák tartalmuk alapján összekapcsolódó fejezeteiből készült. A tanulmány elkészüléséhez nyújtott segítségért köszönettel tartozom témavezetőmnek, Oborni Teréznek, illetve hálával tartozom hasznos tanácsaikért a két OTDK dolgozatombíróinak, Homoki-Nagy Máriaának, Kenyeres Istvánnak, Kruppa Tamásnak és Rüszt-Fogarasi Enikőnek, valamint szakdolgozatombírójónak, Horn Ildikónak.

egyik ilyen ügy, a Zólyomi-nota esetében az esemény részletesebb kifejtésére is vállalkoztam, ennek a folyamatnak az eddig ismert története ugyanis a feltárt források alapján lényeges pontokon árnyalásra szorul.

A fiskális birtokok jogi helyzetére vonatkozó törvényi szabályozás

Jogforrások

A konkrét törvényi szabályozás bemutatása előtt fontos a jogforrások tisztázása. A XVII. század második fele Erdélyben két nagy törvénykönyv, az *Approbatae Constitutiones*, és a *Compilatae Constitutiones* megszerkesztésének kora. Előbbi II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648–1660) parancsára szerkesztették egybe és adták ki 1653-ban, utóbbit pedig I. Apafi Mihály fejedelem (1661–1690) utasítása alapján 1669-ben. Harmadik fontos jogforrásként feltétlenül megemlíthető Werbőczy István szokásjogot összefoglaló Hármaskönyve, amely még a XVII. században is mértékadó munkának számított Erdélyben.² Mivel központi szerepet foglalt el benne a nemesi magánjog, azon belül is a birtokjog, ezért a jogéltre gyakorolt hatása e témában nem hagyható figyelmen kívül.³ Bár sem az *Approbatae Constitutiones*, sem a *Compilatae Constitutiones* nem jelenti ki határozottan, hogy azok a törvények, amelyeket kihagytak belőlük érvényüket veszítik,⁴ mégis egybeszerkesztésük és egységes törvénykönyvként való megerősítésük arra enged következtetni, hogy csak a két említett törvénykönyv cikkelyeit tekintették érvényben lévő törvényeknek.⁵ Az 1669 után keletkezett törvényekre (*articuli novellares*) ez természetesen nem vonatkozik, hiszen ezek a két törvénykönyv születése után keletkeztek. A fiskális birtokokra vonatkozó konkrét tör-

2 *Wenzel Gusztáv*: Jogtörténeti párhuzam Magyarország és Erdély törvényhozása és jogrendszere közt. In: Új Magyar Múzeum, (1851–1852) 461. p. és *Sunkó Attila*: A Tripartitum továbbélése az Erdélyi Fejedelemségben — a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára forrásai alapján. In: Jogtörténeti Szemle (2014–2015) 4–1. sz. 83. p.

3 *Mezey Barna*: A hármaskönyv büntetőjoga. In: A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán. Szerk.: Máthé Gábor. Bp., 2014. 293. p.

4 A Hármaskönyv 2 rész 9. cím alapján a törvények érvényben maradnak addig, amíg a törvényalkotó róluk másképpen nem rendelkezik, így akkor is, ha egy törvénykönyv összeállításakor csak mellőzik, de el nem törlik őket. Werbőczy István Hármaskönyve. Kiadja: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen 1894. Bp.,³ 168. p. (a továbbiakban HK)

5 *Dósa Elek*: Erdélyhoni jogtudomány. I. Kolozsvár, 1861. 12. p. (a továbbiakban *Dósa*, I–III.)

vények ismertetésekor bemutatott cikkelyek mindegyike belekerült valamilyen formában e törvénykorpuszokba.

Konkrét törvények

Erdélyben a XVII. század második felében a fiskális birtokokkal kapcsolatos törvényi szabályozás igen széleskörű volt. A birtokjogi helyzet tárgyalásán túl kiterjedt az ott élő jobbágyok helyzetére, illetve az uradalmi tisztek hatáskörére is. A különböző földbirtokok kincstárhoz kerülésének, illetve megtartásának vizsgálatához szükséges törvényekből a következő csoportosítás alakítható ki (azzal a fenntartással, hogy lehetséges az átfedés egy-egy törvény esetében): a fiskális birtokok összeírásáról szóló törvények, az adományozást korlátozó törvények, és a birtokvisszavételekről alkotott törvények.

A fiskális uradalmak központjait már az 1615. szept-okt./IX. tc. is felsorolta,⁶ a hozzájuk tartozó birtokok tételes összeírásának elkészítését azonban csak az 1649. jan-márc./VI. tc. rendelte el. Bár ezek a törvények nem az Apafi-korban keletkeztek, mégis meg kell őket említeni, hiszen a század második felében is ezek határozták meg a kincstári birtokok helyzetét. A törvénycikk az összeírásra egy éves határidőt szabott, amikor újabb országgyűlés volt összehívandó az elkészült összeírás értékelésére. A gyűlésig a kincstár köteles volt minden vármegyének kiküldeni az adott területen fiskális tulajdonként számontartott birtokok jegyzékét. A következő országgyűlés után pedig a minden kétséget kizáróan (*sine controversia*) fiskális birtokoknak ítélt jószágok jegyzékét „*az káptalanba*”, azaz a gyulafehérvári hiteles helyre beadják, a vitatott, kétes jogállású (*controversia*) birtokok helyzetéről pedig tovább tárgyalnak. Ezen kívül a törvény kimondta, hogy mindazok a birtokok, amelyek hűtlenségi per (*nota infidelitatis*), magszakadás (*defectus seminis*) vagy szerződés (*contractus*) útján kerülnek a kincstárhoz, azokat a kincstár ne tartsa meg, hanem adományozza tovább, adja el vagy zálogosítsa el.⁷ A törvény jelentősége egyrészt abban állt, hogy elindította a fiskális birtokok összeírásának folyamatát, másrészt szabályozta a visszaháramlott (*nota és defectus*) vagy más úton megszerzett (*contractus*) birtokok jogi helyzetét. Ezek ugyanis — mint írja — „*fiscalisoknak ne tartassanak*”. Ezen rendelkezés alapján a kincstár birtokainak két jogi kategóriája különíthető el: a *tényleges fiskális bir-*

6 Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk.: Szilágyi Sándor. VII. Bp., 1881. 282. p. (a továbbiakban EOE)

7 EOE XI. 49–50. p.

tokok (amelyek összeírásra kerülnek, más néven pura fiscalitasok), illetve azok, amelyek csupán *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok* (nota, defectus vagy contractus útján a kincstárhoz kerülnek, más néven a collatio), hiszen ezek adományozás (donatio) vagy elzálogosítás (inscriptio) tárgyát képezik majd.

Egy év elteltével az 1650. márc./XXXI. tc. rendelkezett ismét fiskális birtokok összeírásáról.⁸ A törvény megerősítette az egy évvel azelőtti szabályozást, bár maga az összeírás még nem történt meg. Új pontként került be viszont az, hogy a kétes tulajdonviszonyú (controversia) birtokok addig nem zálogosíthatók el, amíg a helyzetük nem tisztázódik (erre vonatkozóan határidőt szabtak). Ezenkívül — bár nem konkretizálva — szabályozta a *tényleges fiskális birtoknak* ítélt, de nem a kincstár kezén lévő jószágok visszavételének folyamatát: „*azok rehabilitálásában [visszavételében] az fiscus kövesse az régi articulusokban [törvénycikkekben] megírt processust [eljárást].*”⁹ Ez az eljárás tehát csak a fentebb meghatározott *tényleges fiskális birtokok* körére vonatkozott. Az *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokokat* (az 1649. jan-márc./VI. tc. szerint nota, defectus vagy contractus révén a kincstárhoz került birtokokra) ez nem érintette.

A *tényleges fiskális birtokok* lajstromának elkészítésére végül 1650 októberében Medgyesen került sor. A lajstrom bevezetőjében választ kapunk egy olyan kérdésre, amelyet sok törvénytörvény vizsgálatakor érdemes feltennünk. Vajon a törvény egy kialakult helyzetet, jogi állapotot rögzített, vagy ellenkezőleg, a törvény szövege az elérni kívánt állapotot tükrözi, amelyet valamiféle kormányzati vagy társadalmi igény támasztott? A következő szövegrészlet egyértelművé teszi, hogy ebben az esetben egy fellépő társadalmi igényre adott reakcióról van szó: „...*midőn értenők hiveinknek panaszolkodásokat és bántódásokat, az fiscalis jószágoknak bizontalan száma és keresése miatt, hogy ezaránt is meghatározatván és bizonyos számban vétetvén az fiscalis jószágok, minden panaszok lecsendesítettének...*”¹⁰ A lajstrom felsorolta a kincstári uradalmi központokat, és ezeken belül a hozzájuk tartozó kisebb területi egységeket. Jelezte, hogy az adott birtoktest minden kétséget kizáróan (sine controversia) fiskális, az előző törvény óta a kincstárnak ítélt, vagy még mindig nem tisztázott helyzetű (controversia, ez utóbbi csak néhány falut tett ki). Összességében ezek a birtoktestek képezik az általunk *tényleges fiskális birtoknak* nevezett jószágok együttesét (a controversia

8 Hivatkozik az 1649. jan-márc./VI. tc.-re, azonban hibásan annak VIII. törvénycikkét jelölve meg.

9 EOE XI. 80–82. p.

10 EOE XI. 105. p.

jószágokat kivéve).¹¹ Az 1651. febr.-márc./XI. tc. arról a módról rendelkezett, ahogy a *tényleges fiskális birtoknak* ítélt jószágok korábbi birtokosai örökjogukat bizonyíthatják még az 1650. márc./XXXI. tc.-ben meghatározott határidő után is.¹² Azzal, hogy a jószág feletti birtokjogot a birtokosnak kellett bizonyítania, és nem a birtokba bejutni akaróknak (jelen esetben a kincstárnak), azt mutatja, hogy a korábbi, középkori eredetű magyar joggyakorlat megváltozott.¹³

Ebben a csoportban I. Apafi Mihály uralkodása idején az első rendelkezés az 1662. okt.-nov./XXIV. tc volt. E szerint mindazok, akik korábban különböző okokból nem tudták bizonyítani birtokjogukat, s jószáguk ezért felkerült a *tényleges fiskális birtokok* listájára, most újra lehetőséget kapnak, hogy érvényt szerezzenek jogaiknak.¹⁴ A következő törvény, amely a *tényleges fiskális birtokok* jegyzékére hivatkozik az 1665. szept./VIII. tc., amely — bár a cikkely rövid szövege alapvetően csak azt a gyakorlatot erősítette meg, miszerint az említett jegyzékbe nem tartozó, tehát csak *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok* tovább adományozandók — a szöveg mégis bír gyakorlati jelentőséggel: „*ha még volnának többek is afélék* [ti. az 1650 októberi lajstromban nem felsorolt, nota, defectus, vagy contractus révén a kincstárhoz került birtokok] *a fiscus kezénél, eladattathatnak*”.¹⁵ Ebből arra következtethetünk, hogy bár az 1649. febr.-márc./VI. tc. előírta az ilyen módokon kincstárhoz került birtokok tovább adományozását vagy elzálogosítását, ez mégsem történt meg minden esetben azonnal, hanem volt a folyamatnak egy hosszabb-rövidebb átfutási ideje (vagy esetleg a kincstár időhúzással akarta a birtokokat magának megtartani). Ez pedig azt is jelenti, hogy a felvetett terminológiai megosztás (*tényleges fiskális birtokok* és *ideiglenesen kincstári kezelésben lévő birtokok*) használata nagyon is indokolt, hiszen a visszaháramlott jószágok nem kerültek azonnal új birtokoshoz, hanem egy ideig a kincstár kezelte őket, de a többi fiskális jószágtól mégis külön jogi kategóriát alkottak. Az is egyértelmű ugyanakkor a források alapján, hogy egy-egy kincstárra háramlott birtok iránt kifejezetten gyorsan igyekeztek bejelentni igényüket a fejedelem hívei. A vizsgált korszakban például 1666-ban Bethlen János kancellár

11 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) P 1868 Családok, testületek és intézmények levéltárai. Rhédey család levéltára. Az Országos Levéltár által rendezett iratok. (= P 1868) I. 4. (Nagy Zsigmond által 1678-ban Alsószováton készített másolat) és EOE XI. 105–112. p.

12 EOE XI. 125–126. p.

13 Magyar jogtörténet. Szerk.: Mezey Barna. Bp., 2007.⁴ 102. p. (a továbbiakban Mezey, 2007.)

14 EOE XIII. 192. p.

15 EOE XIV. 142. p.

már egy nappal azután, hogy értesítették Ébeni István kolozsvári főkapitány haláláról, levélben tudatta Teleki Mihállyal, hogy ő maga egy Udvari nevű falut szeretne megkapni 1000 aranyig terjedő inscriptióban, Vér György pedig Ébeni Kolozsvár környékén található birtokaira formált igényt.¹⁶ Ezután még két törvény hozott intézkedéseket az említett lajstrommal kapcsolatban. Az 1667. január-februári marosvásárhelyi országgyűlés Borsai Nagy Tamás¹⁷ két faluját (Ulatháza és Nyírmező) vette ki a *tényleges fiskális birtokok* sorából, amelyeket még II. Rákóczi György idején visszaitéltek neki, a végrehajtás azonban a lengyelországi hadjárat idején elveszett iratok miatt elmaradt.¹⁸ A korszak utolsó ilyen tárgyú törvénye az 1685. febr.-márc./VIII. tc., amely Demeterpataka kiemelését tartalmazza a *tényleges fiskális birtokok* sorából Borberekai Alvinczi Péter ítélőmester javára — különösebb indoklás nélkül.¹⁹ Az erdélyi törvényhozás gyakorlatában az ilyen egyedi esetek, birtokadományozások és elkobzások törvénybe foglalásai egyáltalán nem voltak ritkák a korszakban.²⁰

Az 1649. febr.-márc./VI. tc. kötelezővé tette az általa körül határolt jogi kategóriába, az *ideigenes kincstári kezelésben lévő birtokok* kategóriájába tartozó jószágok tovább adományozását, eladását, vagy elzálogosítását. Az 1659. szept.-okt./VIII. tc. ezzel szemben már ezt az adományozást korlátozó törvény, hiszen megtiltotta a fejedelem feleségének vagy gyermekeinek való donatiót vagy inscriptiót.²¹ Ugyanezen kikötés megjelent az I. Apafi Mihály beiktatásakor szabott feltételekben (*conditiones*) is.²² Ezek a conditiók eredetileg nem voltak a fejedelemmé választás és a beiktatás valódi feltételei, azonban az 1657-ben kezdődő uralmi válság után a rendek egyre inkább e conditiókon keresztül kívánták korlátozni az egymást gyorsan váltó fejedelmek hatalmát.²³ Apafi XXI.

16 Teleki Mihály levelezése. III. Szerk. Gergely Sámuel. Bp., 1907. 605–606. p. (a továbbiakban TML)

17 Az eredeti törvényszövegben hibásan Gesesi Nagy Tamás szerepel, amelyet utólag javítottak át Borsaira, a *Compilatae Constitutiones* cikkelyeibe már Borsaiként került be. *Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*. 1669. IV. rész 12. cím 10. cikk (a továbbiakban CC)

18 EOE XIV. 223–224. p.

19 EOE XVIII. 317. p.

20 *Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi fejedelemségben*. Bp., 2005. 65. p. (a továbbiakban *Trócsányi*, 2005.)

21 EOE XII. 403–404. p.

22 CC II. rész 1. cím 4. cikk XXI. pont

23 *Trócsányi*, 2005. 15. és 21–24. p.

conditioja — és az 1659. szept-okt./VIII. tc. — célja tehát az volt, hogy megakadályozza a fejedelem és családja magánvagyonának túlzott megnövekedését a collatio kárára, helyette viszont elősegíteni kívánta a „*bene merita personák*”, a „jól szolgált”, tehát a fejedelmi hatalomhoz hűséges személyek birtokhoz jutását. Apafi XXI. conditójának esetében azonban a rendek ennél is tovább mennek, amikor azt írják: „[a fejedelem] *nem is igyekezik különben az Fiscus jóságát szaporítani...*”²⁴ Ezek a rendelkezések azon túlmenően, hogy a fejedelmi hatalmat a kincstár birtokszerzési gyakorlatán keresztül korlátozni akarták, nem kevesebbet mondtak ki, mint azt, hogy a *tényleges fiskális birtokok* egy tovább nem bővíthető, zárt egységet alkotnak, és a következő évtizedekben csak az *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok* számának bővüléséről vagy csökkenéséről beszélhetünk. Bár a kormányzat gyakran kihasználta a *tényleges fiskális birtokok* elzálogosításának lehetőségét, ezek jogilag továbbra is ebbe a kategóriába tartoztak (hiszen a zálogba adás a tulajdonviszonyt nem érintette, csupán ideiglenes átruházás volt),²⁵ számuk pedig az Apafi-kor végéig — a korábban említett három falu kivételétől eltekintve — változatlan maradt. Az említett XXI. conditio alól azonban a fejedelem az 1686. októberi gyulafehérvári országgyűlés VIII. törvénycikkében felmentést kapott, hogy Thököly Imre konfiskált jóságait (például Küküllővár) fiának, II. Apafi Mihálynak adományozhassa.²⁶ Jakab Elek (és rá hivatkozva Panyi Adrienn) említést tettek arról, hogy 1669-ben a „rendszeres törvénykönyvbe” (Compilatae Constitutiones) egy záradékkal iktatták be az említett 1659. szept-okt./VIII. tc.-et és Apafi XXI. conditóját, ami az 1669 előtt a fejedelem családtagjainak tett adományokat, elzálogosításokat törvényessé tette.²⁷ E törvényeknek a Compilatae Constitutiones-be való beiktatásánál ugyanakkor semmilyen hasonló záradékról nem olvashatunk.²⁸ Ellenben Fogaras Bornemisza Annának történő elzálogosítását beiktatták a törvénykönyvbe, amellyel a ren-

24 CC II. rész 1. cím 4. cikk XXI. pont

25 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) Bp., 2000. 313. p. (a továbbiakban *Eckhart*, 2000.) és *Homoki-Nagy Mária*: Szerződési biztosíték a magyar rendi magánjogban. In: Tripartitum trium professorum = Három szegedi jogtörténész = Drei Szegediner Rechtshistoriker. Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján. Szerk. Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária. Szeged, 2017. 226. p.

26 EOE XVIII. 585–586. p.

27 *Jakab Elek*: Az utolsó Apafi. Magyar Történelmi Tár, XXI. (1875) 19–20. p. (a továbbiakban *Jakab*, 1875.) és *Panyi Adrienn*: Az Apafi fejedelmek magánbirtokairól. In: Acta Academiae Agraensis. Eger, 2013. 146. p. (a továbbiakban *Panyi*, 2013.)

28 CC II. rész 1. cím 4. cikk XXI. pont

dek elismerték az adományozás törvényes voltát.²⁹ A későbbi, már említett 1686. okt./VIII. tc. sem tett említést hasonló záradékról, csupán Apafi XXI. conditióját említette a korábbi törvények közül.³⁰

A birtokvisszavételek megjelenését a vizsgált korszak törvényeiben az 1662. márc./XVI. tc. jelentette, amellyel semmissé nyilvánították Kemény János összes donatióját.³¹ Ennek a döntésnek azonban ekkoriban politikai éle is volt, hiszen Kemény János fia, Simon trónigényét is gyengítette azzal, hogy atyja rendelkezéseit e téren megsemmisítette, kivéve ezzel Simon mögül egy lehetséges támogatói bázis vagyoni alapját. Az 1663. szept./III. tc. — bár az 1657 után tett adományozásoknak csak a felülvizsgálatát írta elő, kifejezetten a birtokvisszavételt nem — megalkotásának egyik motivációja lehetett a kincstári kezelésű birtokállomány esetleges bővítése is.³² A törvény illeszkedik a korábban említett 1651. febr–márc./XI. tc. és az 1662. okt–nov./XXIV. tc. mellé, hiszen arról rendelkeznek, hogy a *tényleges fiskális birtokok* lajstromába felvett birtokokkal kapcsolatos jogait a korábbi birtokos (possessor) milyen eljárás során bizonyíthatja be, és hogyan kaphatja vissza az esetlegesen tőle jogtalanul elvett jószágot. Vélhetően Apafi ezekkel a törvényekkel uralkodása elején gesztust kívánt tenni a rendek felé, ezzel is támogatókat szerezve magának, elősegítve hatalma minél gyorsabb konszolidálását. Ilyen tartalmú törvénnyel a későbbiekben nem találkozunk. Változás állt be ugyanis Apafi politikájában és a rendekhez való viszonyában, amelyet az 1669. jan./XXX. törvénycikk is kiválóan példáz. Itt szintén az 1657 utáni birtokadományok felülvizsgálatáról van szó, ez a törvény azonban annyiban több az 1663. szept./III. tc-nél, hogy egyenesen a birtokban lévőköt kötelezte birtokjoguk igazolására.³³ A tényleges vizsgálat még ugyanebben az évben november 5–18. között zajlott Medgyesen.³⁴ Az 1678. okt./L. tc. szintén az 1657 utáni birtokadományok felülvizsgálatát és az önkényes birtokfoglalások kivizsgálását írta elő.³⁵ Az 1680. nov–dec./V. tc. megerősítette a korábbi rendelkezést az

29 CC IV. rész 12. cím 4. cikk

30 EOE XVIII. 585–586. p.

31 EOE XIII. 130. p.

32 EOE XIV. 44. és 251. p.

33 Uo. 400–401. p.

34 Hidvégi id. Nemes János naplója 1651–1689. II. Kiadja: Tóth Ernő. Történelmi Tár, (1902) 406–407. p. (a továbbiakban TT 1902) és TML IV. 552. p. Ugyanez a végrehajtás Trócsányi Zsolt szerint 1670-ben történt meg, állításához azonban nem rendel forrást, így véleményem szerint ez a dátum pontosításra szorul. *Trócsányi*, 2005. 222. p.

35 EOE XVI. 621. p.

1657 utáni megadományozottak birtokjogának bizonyítási kötelezettségét illetően (1681. február 15-i határidővel), akik azonban ezt már 1669-ben Medgyesen megtették, azoknak elegendő volt az ott kapott igazolásuk bemutatása.³⁶ Az 1682. febr–márc./XII. tc. újabb konkrét intézkedést nem hozott, pusztán a fiskális jószágokkal kapcsolatos korábbi cikkelyek megerősítésére szorítkozott.³⁷ A birtokjog igazolására vonatkozó Apafi-kori előírások párhuzamba állíthatók a Bethlen Gábor nevéhez kötődő 1615. évi törvénycsomaggal, amely az 1588 utáni fejedelmi birtokadományok vizsgálatát írta elő,³⁸ célja pedig az itt elemzett törvényekhez hasonlóan a birtokviszonyok konszolidálása volt egy válságos időszak után.

Az 1660-as évektől a fejedelmi birtokpolitika tehát egyértelműen a kincstári birtokok jogállásának tisztázására törekedett: jól elkülöníthetővé váltak *tényleges fiskális birtokok* és *ideiglenesen kincstári kezelésben lévő birtokok*, valamint előírták a birtokosok számára a birtoklás jogcímének igazolását. Azzal azonban, hogy a kincstárral szembeni jogigény bizonyítását a rendekre terhelték, a kincstárt helyezték előnyösebb pozícióba, még akkor is, ha a rendeknek sikerült elérniük a fejedelmi családtagok részére történő birtokadományozás korlátozásának törvénybe iktatását.

A konfiskálás típusai

Nota infidelitatis

A birtokok kincstári kezelésbe kerülésének egyik leggyakoribb útja a hűtlenségi per (nota infidelitatis, röviden nota) során történő konfiskálás. Felsőgsértés, idegen zsoldosok behívása, végvárok ellenségnek való átadása, pénzhamisítás és még több más vádpont is lehet az ilyen típusú perek elindítója.³⁹ A vádlottak ez esetben jellemzően főurak, nemesek voltak. Bár a nota-per látszólag kiváló politikai eszköznek tűnt a fejedelem számára vetélytársai eltávolítására, és birtokaik

36 EOE XVII. 157–158. p.

37 Uo. 254. p.

38 EOE VII. 281–283. p.

39 *Dósa*, II. 272–274. p. Az ilyen perek az úgynevezett rövid perek (brevis processus) közé tartoztak. Mind a felperes (fiscalis director), mind az alperes igényelhetek időhaladékot, előbbi a terhelő bizonyítékok, utóbbi a védekezéséhez szükséges adatok összegyűjtésére. Amennyiben az alperes ártatlansága bebizonyosodik, vádlóját (értelemszerűen nem a fiscalis directort, hiszen ő csak a vád képviselője) sújtja ugyanaz a büntetés, ami a hűtlenség bebizonyosodása esetén érte volna az alperest. *Dósa*, III. 229–230. p.

megszerzésére, felmerül a kérdés, hogy vajon Apafi is használta-e erre a célra nota-pereket?

A korszak egyik legnagyobb hatású ilyen pere kétségkívül Zólyomi Miklós ügye volt. Zólyomit — aki korábban Barcsay Ákos híve volt — azért fogták el és zárták Fogaras várába 1662 októberében,⁴⁰ mert Ali pasa neki írt levele alapján megvádolták, hogy a fejedelemség elnyerésére törekszik. Rhédey Ferenc máramarosi főispán (Zólyomi nagynénjének férje) és Teleki Mihály kövári főkapitány közbenjárására végül kegyelmet kapott Apafitól 1664. január 15-én,⁴¹ aki erről Rhédeyt 1664. február 14-én értesítette, majd Zólyomit Husztra vitette Rhédeyhez.⁴²

Vajon egyáltalán jószágvesztésre ítélték-e a másfél éves fogság alatt Zólyomit? Bár Nagy Iván és Szálkai Tamás szerint a fogság idején Zólyomit a nota-perben bűnösnek találták,⁴³ több olyan adat is fennmaradt az ügygel kapcsolatban, amelyek az ítéletet kétségessé teszik. Egyrészt a Szálkai Tamás által hivatkozott 1662. évi márciusi XVII. tc.-ben hűtlenségi perbe fogott személyek között például nem olvasható Zólyomi Miklós neve,⁴⁴ másrészt Bethlen János kancellár történeti művében egyértelműen kijelentette, hogy Zólyomit, ugyan vizsgálat alá vonták, de nem találták bűnösnek.⁴⁵ Ezenkívül valószínűtlennek tűnik, hogy ha Zólyomit 1662 októbere és 1664 januárja között teljes jószágvesztésre ítélték, akkor az 1662 októbere és az 1665 májusa közötti időszakban éves szinten 100 forintot ajánlhatott fel a nagyenyedi kollégium szegény sorsú diákjainak javára.⁴⁶ Tény hogy Gyalut, amely 1662. szeptember 6-án még Zólyomi kezében volt,⁴⁷

40 TML II. 373. p.

41 EOE XIII. 280. p. Bár Szilágyi Sándor szerint Zólyomit 9 hónapig tartották fogva, ez valójában néhány hónappal hosszabb ideig tarthatott (1662. október – 1664. január). *Szilágyi Sándor: Erdélyország története különös tekintettel mivelődésére. II.* Pest, 1866. 318. p. (a továbbiakban *Szilágyi*, 1866.)

42 EOE XIII. 300. p.

43 *Nagy Iván: Magyarország nemes családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* XII. Pest, 1865. 426. p. és *Szálkai Tamás: Az albisi Zólyomi család története.* 50. p. (<http://biharkutas.hu/wp-content/uploads/2012/01/em209.pdf> — a letöltés ideje: 2016. december 27.)

44 EOE XIII. 131. p.

45 *Bethlen János: Erdély története 1629–1673.* Bp., 1993. 284. p. (a továbbiakban *Bethlen*, 1993.)

46 EOE XIV. 98–99. p. Bár a forrás a felajánlásról 1665. május 15-én kelt, szövege alapján Zólyomi az adományt a nagyenyedi kollégiumnak „*ezelőtt*” tette, a kollégiumot csak 1662 októberében helyezték Nagyenyedre, így az adományozásnak is valahol e két időpont között kellett megtörténnie.

47 TML II. 345. p.

1663 szeptemberétől már Bánffy Dénes bírta inscriptióban,⁴⁸ viszont Gyalu, mint *tényleges fiskális birtok* nem tartozott Zólyomi öröklött birtokaihoz, így ez a tény önmagában nem bizonyítja, hogy jószágvesztésre ítélték volna. Utolsó érvként pedig Zólyomi jószágvesztése ellen szólnak az 1666–1667-ből fennmaradt birtokmozgásokról szóló dokumentumok, amelyekben Zólyomi rokonaival anyai örökségéről egyezkedett. Ezekről a családi birtokokról elítélése esetén nem rendelkezhetett volna, mivel pedig a megkegyelmezéskor nem említették, hogy jószágait visszakapná, valószínűbb, hogy el sem vették őket tőle.

Miután Zólyomi helyett Hunyad vármegye főispáni tisztét 1666 szeptemberében Kapi György nyerte el,⁴⁹ valamint Zólyomi 1667 januárjában-februárjában elvesztette a vajdahunyadi örökségéért vívott pert Thököly Istvánnal szemben (mind a vármegyei, mind a fejedelmi táblán),⁵⁰ még ez év március végén Váradra menekült török oltalom alá.⁵¹ Az országból való távozását Thököly István, Barkóczi Sándor és Nalácsi István sikertelenül próbálták megakadályozni, de gyanították, hogy török területre fog menni.⁵² Váradon ügyét Hamza pasa felkarolta⁵³ és Apafinak írt levelében emelte fel a szavát védence mellett. Zólyomi ezután a temesvári pasához, Kücsük Mehmedhez ment támogatásért,⁵⁴ akinek jóindulatát ajándékai révén már korábban elnyerte.⁵⁵ Június elején pedig már Drinápolyban⁵⁶ tartózkodott a kajmakám, a nagyvezér helyettese udvarában,⁵⁷ ahol

48 EOE XIII. 254–255. p.

49 *Bethlen*, 1993. 291–292. p.

50 EOE XIV. 36–37. p.

51 Uo. 243. p. (Apafi Mihály által Baló László portai követnek küldött pótutasítás 1667. április 8-án.) és I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1694. évekről. II. Közreadja: Tóth Ernő. In: Erdélyi Múzeum 17. (1900) 3. sz. 143. p.

52 TML IV. 59–60. p.

53 *Tóth Sándor László*: Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez. In: *Aetas* 14. (1999) 4. sz. 96. p.

54 EOE XIV. 38. p.

55 *Georg Krauss*: Erdélyi krónika. 1606–1665. Bp., 1994. 531. p.

56 *Szilágyi*, 1866. 319. p. téved, amikor azt írja, hogy Zólyomi Nagyvárad után rögtön Konstantinápolyba ment, hiszen előtte Temesváron és Drinápolyban is huzamosabb ideig tartózkodott.

57 *Halmay István*: I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége (1661–1690). (Kolozsvár-Szegedi értekezések a művelődéstörténelem köréből 24.) Szeged, 1934. 38. p. (a továbbiakban *Halmay*, 1934.)

kihallgatták, és Apafi követével, Nemes Jánossal is szembesítették⁵⁸ június 8-án.⁵⁹ Zólyomi a töröktől arra hivatkozva kért támogatást, hogy a fejedelem erőszakkal vette el tőle birtokait és címét (Hunyad vármegye főispánsága). A menekülés és a birtokelvételeire való hivatkozás arra is utalhatna, hogy a korábbi nota-perben tőle elvett birtokaira célzott, de itt nem erről van szó. Zólyomi ezúttal Gyalut, és a rokonság által bírt hunyadi birtokokat akarta visszakapni.⁶⁰ Ez utóbbiakat azonban nem a kincstár vagy a fejedelem vette el tőle, hanem saját maga mondott le róluk szerződésben,⁶¹ Gyalura pedig, mint sine controversia fiskális birtokra, ezen a jogcímen nem is tarthatott igényt.

Ellentétben Zólyomi 1662–1664 közötti fogságban tartásakor történetekkel, hogy tudniillik akkor nem ítélték el, az 1667. áprilisi gyulafehérvári országgyűlés I. tc.-e⁶² alapján Zólyomit valóban jószágvesztésre ítélték 1670. március 3-án, amely révén elvesztette a vajdahunyadi és huszti örökségből neki járó részt.⁶³ Tették mindezt a Porta beavatkozása ellenére, hiszen az 1667. július 15-ére összehívott radnóti gyűlésen kihirdették a kajmakám ítéletét, amely szerint Zólyominak minden „elvett” jószágát vissza kellett adni.⁶⁴ Apafi bár először ígéretet tett az ítélet végrehajtására, de előbb Zólyomi követe, Kádár István jószágadományvaló megvesztegetése és országban marasztalása, Zólyomi családi perének újrafelvétele és a török fővezér ajándékokkal való lekenyerezése útján sikeresen

58 EOE XIV. 270–274. p.

59 Nemes Jánost a naplója szerint április 21-én választották meg követnek, majd május 6-án indult el a kajmakámhoz Drinápolyba, aki június 7-én fogadta őt először az ügyben. TT 1902 395–398. p.

60 Cserey György váradi követnek adott utasítás 1667. április 7-én és Cserményi Mihály temesvári követnek adott utasítás 1667. április 17-én. EOE XIV. 244–246. p. és Török-Magyar Állam-Okmánytár IV. Szerk. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Pest, 1870. 334–339. p. (a továbbiakban TMÁO IV.)

61 Először Perényi Máriaival (Zólyomi Miklós testvérének, Krisztinának lánya, ekkor Barkóczy Sándor neje) kötött szerződést 1666. február 3-án Huszton, majd feltehetően Teleki Mihály közbenjárására 1667. január 2-án új szerződést kötöttek, amiben már Thököly István is szerepelt. E szerint Hunyad vára és a hozzá tartozó javadalmak fele Zólyomit, fele Thököly gyermekeit illette, Perényi Mária pedig Illyét és javadalmait kapta meg. Archivele Naționale Române Cluj, Fond familial Bánffy. Seria 2. Documente ordonate după registrul 1a. Nr. 8. 54–61., TML III. 554. és EOE XIV. 208–210. p.

62 EOE XIV. 253–254. p.

63 EOE XV. 5. p.

64 EOE XIV. 11–12. p.

elkente az ügy végrehajtását, amíg az teljesen aktualitását nem veszítette.⁶⁵ Ily módon Zólyomi a Porta közbenjárása ellenére sem kapta vissza konfiskált birtokait. Zólyomi végül Konstantinápolyban halt meg, de amíg élt, személye veszélyt jelentett Apafi uralmára nézve. Attól féltek ugyanis, hogy ha ellenállnának valamiben a Portának, akkor Zólyomit helyeznék a fejedelmi székbe.⁶⁶ Másrészt azonban Zólyomi is veszélyben érezte magát, arra gyanakodott például, hogy az erdélyiek meg akarják őt mérgezni.⁶⁷

A Zólyomi-notát követő legjelentősebb és legtöbb gondot okozó ügy Bánffy Dénes és Gyalu uradalmának esete volt. Az 1650-ben *tényleges fiskális birtok*-ként összeírt Gyaluról tudjuk, hogy 1662. szeptember 6-án még Zólyomi Miklós birtoka volt,⁶⁸ de csak inscriptióban.⁶⁹ Zólyomi fogsága idején (1663-ban) Bánffy Dénes 25 ezer forintért inscribáltatta magának a jószágot.⁷⁰ Nincs arra vonatkozó adatunk, hogy Zólyomitól Gyalut valaha is kiváltották volna, így ez nagy valószínűséggel nem történt meg, s a későbbiekben ezért is követelhetette vissza magának Gyalut. Ezt erősíti meg Apafi kajmakámhoz írt levele is, amely szerint: „*Gyalu vára pedig Zólyominak nem ős jószágá volt, hanem ország jószágá féle volt; hogy azt elkelletett pénzen adnunk az kételemiség vitt rá [...] ugy kellett az ország adajában forditanunk annak az ország jószágának árát.*”⁷¹ Vagyis vélhetően az egyébként fogságban lévő Zólyomitól törvényes ítélet nélkül vették el Gyalut, s azt Bánffynak adták, hogy a töröknek szánt adót be tudják fizetni. A kajmakám Zólyomi-ügyben 1667. július 15-én kihirdetett ítélete alapján minden korábbi birtokát vissza kellett volna adni Zólyominak, így Gyalut is.⁷² Bár Apafi

65 Uo. 42–48. p.

66 *Szilágyi*, 1866. 319. p.; TML V. 389–390. p.

67 TMÁO IV. 449–450. és 499. p.

68 TML II. 345. (Ébeni István levele Teleki Mihálynak)

69 EOE XIV. 246. p.

70 EOE XIII. 254–255. p. (1663. szept./X. tc.) Félrevezető lehet Bánffy egy későbbi levele, amelyben azt állítja, hogy „harmincötezer forint jussom van nekem országtúl s urunktól adva Gyaluban.” Valójában a birtokot 1663-ban 25 ezer forintért vette zálogba, később azonban még hozzájárult 10 ezer forinttal a töröknek küldendő adóhoz, amit tulajdonképpen „beszámítottak” ebbe az inscriptióba, vagyis a birtokot kiváltani Bánffytól már csak 35 ezer forintért tudta volna a kincstár. CC 4. rész 12. cím VII. cikk; *Szilágyi Sándor* szerint Bánffy ezért az utóbbi 10 ezer forintért vette zálogba Gyalut, de ez az előbbi források alapján minden kétséget kizáróan cáfolható. *Szilágyi Sándor*: Bánffy Dénes kora és megöletése. Pest, 1859. 17. p. (a továbbiakban *Szilágyi*, 1859.)

71 TMÁO IV. 375. p.

72 EOE XIV. 11–12. p.

erre ígéretet tett, ezt nem válthatta be, mert Gyalu ekkor már Bánffy Dénes kezén volt, aki erről nem is akart lemondani.⁷³ E birtok helyett először a szentmártoni birtokot ajánlották fel neki, ő ezt azonban felháborodva utasította vissza.⁷⁴ Ezután megoldási javaslatként merült fel Bánffy kárpótlása a szamosújvári uradalommal, ez ellen azonban a rendek tiltakoztak, tekintve hogy Szamosújvár is *tényleges fiskális birtok* volt, ezáltal pedig két ilyen jószág került volna magánkézbe.⁷⁵ Mellesleg Bánffy sem tartotta elégséges kárpótlásnak Szamosújvárt Gyaluért. Székely László szerint Bánffy úgy nyilatkozott, hogy „*az szamosújvári jószágból csak udvarbiro módjára sem élhetne el*”.⁷⁶ Cserei Mihály tehát téved, amikor azt állítja, hogy Bánffy kérte volna magának a szamosújvári jószágot a gyalui helyett.⁷⁷ Abban azonban kétségtelenül igaza van, hogy ez a szituáció is élezte a feszültséget a fejedelem és a nagyhatalmú főúr között, de a birtok továbbra is Bánffy kezén maradt.

Bánffy Dénes időközben egyre több tisztséget halmozott fel: Doboka vármegye főispánja (1659-től), fejedelmi tanácsos (1664-től), kolozsvári főkapitány (1666-től), szamosújvári főkapitány (1667-től) és Kolozs vármegye főispánja (1667-től).⁷⁸ Bár a tisztségek ilyesfajta halmozása megszokott volt a korszakban, a többi főúr irigykedését méltán kiváltotta. Bánffy bukásában ezek mellett vélhetően közrejátszottak a részben ebből fakadó személyes ellentétei is, például Béli Pállal való rivalizálása.⁷⁹ Bánffy Kolozsvár és Szamosújvár főkapitányaként állandó konfliktusban állt a váradi törökökkel és szemben állt Telekivel a bujdosók ügyében. Ezen kívül ellentétbe került a rendekkel a törvényesen Szentpály Ignác örökségét képező báldi kastély jogtalan elfoglalása ügyében is.⁸⁰ Annak megítélése, hogy pontosan melyik ügy volt a közvetlen kiváltó oka, és melyik volt valójában okozója Bánffy bukásának, nem célja ennek a tanulmánynak. Véleményem szerint az ellene felhozott vádpontok⁸¹ mindegyike közrejátszott elfo-

73 Uo. 44–45. p.

74 TML IV. 207. p.

75 EOE XIV. 47. p.

76 TML IV. 235. p.

77 *Cserei Mihály*: Erdély története [1661–1711]. Bp., 113. p. (a továbbiakban *Cserei*, 1983.)

78 *Trócsányi Zolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.). Bp., 1980. 23. p. (a továbbiakban *Trócsányi*, 1980.)

79 EOE XV. 43. Bánffy Telekinek írt levele szerint Béli Bánffy birtokain hatalmaskodott is. TML V. 452. p.

80 EOE XV. 35., 43. és 52–53. p.

81 *Szilágyi*, 1859. 56–74. p.

gatásában, illetve fej- és jószágvesztésre ítéelésében valamilyen formában, inkább csak az egyes vádpontok hangsúlyosságát lehet vitatni. Bánffy végül elfogadása és kihallgatása után Bethlen várában végezték ki 1674. december 14-én.⁸² Öröklött jószágai viszont nem szálltak vissza a kincstárra, mert azokat fia, Bánffy György örökölte.⁸³ Eltiltották Bánffy Györgyöt azonban attól, hogy Bornemissza Anna (akinek unokaöccse volt) és utódai esetleges defectusa után örökölhessen a fejedelemszony által bírt zálogbirtokból (Fogarasz, Balázsfalva). Örökségre csupán azokból a jószágokból számíthatott, amelyeket Bornemissza Anna is örökölt, tehát az osztályos örökségből.⁸⁴ A törvény mind a fejedelem mind a rendek érdekét szolgálta, hiszen megakadályozta a fiskális birtok magánkézbe vándorlását, valamint nagyobb birtokkomplexumok egy kézen való összpontosulását is. A Bánffy-nota során a kincstárhoz visszakerülő Gyalu uradalmát pedig — részletekben — a kincstár szinte azonnal újra zálogba bocsájtotta. Így került például Szászlóna Vér Mihályhoz, Vista Rhédey Ferenchez, Daróc Vajda Lászlóhoz, Makó Gyerőfi Györgyöz, Kajántó pedig Nalácz Istvánhoz.⁸⁵

Nem sokkal Bánffy Dénes kivégzése után a kor egy másik prominens főura ellen indult hűtlenségei per. Uzoni Béldi Pál Bánffyhoz hasonlóan számos tisztségi birtokosa volt: Háromszék főkirálybírája (1655-től), fejedelmi tanácsos (véltetően 1662-től), Belső-Szolnok vármegye főispánja (véltetően szintén 1662-től) és főgenerális (1663-tól).⁸⁶ Az ő hűtlenségi pere, legalábbis annak kiváltó okai több ponton is hasonlóságot mutatnak Bánffyéval. Bukásában szintén közrejátszottak személyes ellentétek, illetve egy örökösödési ügy is. Cserei művében a

82 Szilágyi Sándor szerint és vélhetően rá alapozva Sebestyén Mihály szerint a kivégzés december 18-án zajlott. *Szilágyi*, 1866. 331. p.; Bánffy Dienes elárulatása (Erdélyi ritkaságok sorozat 7.) Szerk.: Sebestyén Mihály. Marosvásárhely., 2012. 139–140. p. Ennek azonban ellent mond Bánffy Dénes özvegyének december 14-én kelt reversalisa, amely szerint Bánffy Dénes halála „mostan exequáltatott”, illetve Nemes János naplóbejegyzése is. EOE XV. 459–460. p.; TT 1902 543. p.

83 EOE XV. 469–470. p. (1674. nov./XXVIII. tc.: „Az ország maga kegyességétől viseltetvén fiához [Bánffy Györgyöz], régi ősz józági intacte megmaradjanak, fiának s maradékinak.”)

84 Uo. 471. p. (1674. nov./XXIX. tc.)

85 Gyalu urbáriuma. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár. 216. (http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8466.pdf — a letöltés ideje: 2016. december 30.) Megjegyzendő, hogy az itt felsorolt települések közül Makó és Kajántó a fiskális birtokok 1650. évi lajstroma szerint Kolozsmonostor uradalmi központhoz tartozó jószágok. A Gyaluhoz és Kolozsmonostorhoz tartozó jószágok átfedései már az 1652. évi gyalui urbáriumtól kezdve kimutathatók, de ennek pontos oka nem ismert.

86 *Trócsányi*, 1980. 26. p.

személyes ellentétek közül Bornemissza Annával, Apafi Mihály fejedelem feleségével való rossz viszonyát emeli ki, ami érthető is, hiszen Béli Pál kulcsszerepet játszott Bánffy Dénes kivégzésében, akinek Bornemissza Anna szeretett volna megkegyelmezni. Ezenkívül arra is utal, hogy Béli akadályozta Mikes Kelemen hivatali előrelépését. Az említett örökösödési ügy pedig egy birtokper a bethleni uradalom felett, amelyet Béli nyert Bethlen Gergely, Bethlen Farkas és Bethlen Elek ellen.⁸⁷ Béli ezen kívül hírhedt volt hatalmaskodásairól is. Az 1675. máj./XVIII. tc., amely a főurak hatalmaskodásait volt hivatott meggátolni,⁸⁸ jórészt Béli Pál ellen született.⁸⁹ Ellenfelei⁹⁰ ezután azzal vádolták, hogy a fejedelemség elnyerésére törekszik,⁹¹ és Bánffy Dénessel is csak azért számolt le, mert vetélytársat látott benne a cím elnyerésére nézve. Emiatt 1676. április 23-án feltételezett társával, Bethlen Miklóssal együtt letartóztatták, és Fogaras várába zárták.⁹² Még ez év decemberében vették fel a tanúvallomásokat az ügygel kapcsolatban. Közvetlen terhelő bizonyítékot a kihallgatás során nem sikerült szerezni arra nézve, hogy a Béli Pál-Bethlen Miklós vezette párt meg akarta volna buktatni Apafit, vagy a fejedelemséget Béli magának akarta volna megszerezni. Több tanú utalt ugyan rá, hogy Béli találkozott Bethlen Miklóssal, Wesselényi Pállal, Kornis Gáspárral és Csáky Lászlóval, de általában csak annyit tudtak hozzátenni, hogy az urak „tractáltak”, de ennél többet nem tudtak, sőt, gyakran még ennyit sem.⁹³ Volt, aki arra tett utalást, hogy Béli Teleki Mihályt figyelte.⁹⁴ A többség azonban a Béli által elkövetett egyéb büntettekről vallott. Jellemző vádpont volt például különböző nemesemberek jogtalan elfogatása. Zalándi Pál János vallomása szerint, Béli elfogatta beleni Buda Jánost, Badonyi Andrászt és a tanút magát is, székelykocsárdi Balog László szerint Harklyáni Mártont, széplaki Erős János szerint Nagy Pál fiait, bethleni Szigethi György szerint Kovács Mártont, Lakatos

87 Cserei, 1983. 123. és 126. p.

88 EOE XVI. 177–179. p.

89 *Szilágyi Sándor*: Vértanuk a magyar történetből. Pest, 1867. 314–315. p. (a továbbiakban *Szilágyi*, 1867.) és *Halmay*, 1934. 40. p.

90 Bár mások szerint nem a Cserei által említettek, hanem Székely László és Nalaczi István kezdeményezték a letartóztatást. Erdély története II. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp., 1986. 861. p. (a továbbiakban Makkai – Szász, 1986.)

91 TML VII. 215. p.

92 *Szilágyi*, 1867. 318–319. p.

93 EOE XVI. 343–344. és 349–350. p. (zalándi Pál János, székelykocsárdi Balog László, Nagy Ferenc bethleni várnagy és Lakatos Mihály vallomásai)

94 Uo. 344. és 346. (székelykocsárdi Balog László és váradi Kollatovit György vallomásai)

Pál jobbágy szerint Tornóczi András és Küküsi Pált, dési Alvinczi István szerint pedig Lakatos Mihályt, és még sok ilyen vád olvasható a többi tanúvallomásban is. A vallomások szerint többekre kényszerített reversalist, miszerint halálukig ingyen szolgálják majd őt.⁹⁵ Ezzel párhuzamosan felmerültek Béli erőszakos jószágfoglalásai is. Erre példák Szinye és Oroszi falvak (Belső-Szolnok vármegye) és két mezőszentmártoni portio esete.⁹⁶

Mivel terhelő bizonyítékot nem sikerült találni, illetve Szilágyi Sándor szerint Bornemissza Anna és Teleki Mihály is közbenjárt a fejedelemmel, a fogvatartott Béli és Bethlen Miklóst szabadon engedték 1677. március 31-én,⁹⁷ miután aláírtak egy reversalist, illetve kezeseket állítottak ki 60 ezer forintnyi összeggel. Béli azonban elsősorban a székelyek rendi sérelmeit kihasználva hadat gyűjtött még ez év őszén,⁹⁸ azonban a tétlenség, és Teleki nagyobb létszámú seregének közeledtére a felkelők 1678 elejére szétesztlottak.⁹⁹ Béli és társai (Csáky László és Paskó Kristóf) elmenekültek az országból török oltalom alá, itthon pedig hűtlenségi perbe fogták őket.¹⁰⁰ Bár a felkelők a Portán tettek kísérleteket Apafi megbuktatására, tervük több okból sem járhatott sikerrel. Egyrészt ők maguk sem képviseltek egységes álláspontot arra nézve, hogy ki legyen a fejedelem,¹⁰¹ másrészt Apafi trónra kerülése óta hűséget mutatott a Portához, az évi adót és egyéb személyes ajándékokat is rendszeresen elküldte.¹⁰² Béli Pál konfiskált ja-

95 Uo. 344–345., 347–348 és 350. p. Jobbágypai számának erőszakos gyarapításáról a szakirodalom is megemlékezik. *Makkai – Szász*, 1986 860. p.

96 Uo. 345., 350. és 352. p.

97 *Halmay*, 1934. 40. p.

98 Béli céljai tisztázatlanok lehettek a kortársak előtt is, és a szakirodalom sem egységes a kérdésben. Egyesek szerint a fejedelemség elnyerésére, mások szerint inkább csak Teleki megbuktatására törekedett. *Bíró Vencel*: Béli Pál felkelése. In: *Századok* 53–54. (1919–1920). 243–273. és 341–370. p., itt: 244. p. A Teleki elleni szervezkedését látszanak bizonyítani az említett tanúvallomások is, amely szerint többen is úgy tudták, hogy Béli Telekit figyelte.

99 *Szilágyi*, 1867. 320–321. és 340–341. p.

100 EOE XVI. 511–531. p. Korábban Béli közelebbi támogatói voltak Bethlen János, Haller János és Kapi György is. Bethlen János kancellár 1678 februárjában halt meg, Haller Jánost, Küküllő vármegye főispánját Fogaras, Kapi Györgyöt, Hunyad vármegye főispánját pedig Déva várába zárták Béli felkelésében való közreműködésükért. *Deák Farkas*: Uzoni Béli Pál 1629–1679. (Magyar Történelmi Életrajzok) Bp., 1887. 125–129. p.

101 Béli mellett felmerült Csáky László neve is, sőt még Zólyomi Miklóst is emlegették. *Makkai – Szász*, 1986 863. p. (Itt tévesen Zólyomi Dávidot említenek Miklós helyett, aki valójában Zólyomi Miklós apja volt.)

102 *Szilágyi*, 1867. 344–345. p.

vaiból és elvesztett tisztségeiből ellenlábasai jócskán részesültek: Bethlen Elek Belső-Szolnok vármegye főispánját,¹⁰³ Bethlen Gergely és Bethlen Farkas pedig a bethleni és a bodoni jószágokat kapták meg.¹⁰⁴ Béldi elmenekült vagy félreállított társainak tisztségeit is a Telekihez közel állók köre nyerte el: Bethlen Gergely Udvarhelyszék főkapitánya (Bethlen Miklós első elfogatása után), Bethlen Farkas kancellár és Fehér vármegye főispánja (Bethlen János halála után), Naláczi István pedig Hunyad vármegye főispánja lett (Kapi György elfogatása után).¹⁰⁵ Úgy látszik ez az pillanat Apafi uralma során, amikor az által, hogy a Teleki Mihály pártján álló főurak egyszerre sok főbb tisztség birtokába jutottak,¹⁰⁶ hirtelen a korábnál is drasztikusabb súlyponteltolódás figyelhető meg az erdélyi elitben Telekiék javára. Természetesen ez a jelenség, vagyis Teleki pártja túlsúlyának kialakulása fokozatosan már ezelőtt is zajlott, a háttérben álló hatalmi harcok, személyes ellentétek és kapcsolatok, illetve Apafi szerepe, helyzete és lehetőségei ebben a hatalmi játszmban további érdekes kutatás tárgya lehetnek, azonban túlmutatnak jelen tanulmány keretein.

Szintén jelentős hűtlenségi per volt a korszakban a Thököly-nota (1685),¹⁰⁷ amely után a konfiskált jószágok (Vajdahunyad, Küküllővár, Illye) nem maradtak a kincstárnál, hanem már 1686-ban ifjabb Apafi Mihályhoz kerültek.¹⁰⁸

Defectus seminis

A magszakadás (*defectus seminis*) az adománybirtokos öröklésre jogosult utód nélküli halála esetén állt elő.¹⁰⁹ Ez általában az utolsó fiú halálát jelentette, de a vizsgált korszakban gyakran találkozunk például a következőhöz hasonló bejegyzésekkel: „*magának és feleségének életükig irredemptibiliter két ágon lévő posteritassok[na]k penig és legatariussok[na]k az fen meg irt summában*

103 Trócsányi, 1980. 24. p.

104 Cserei, 1983. 137. p.

105 Trócsányi, 1980. 24–25. és 32. p.

106 Természetesen már korábban is sok főtisztviség volt Teleki pártjának a kezében: Rhédey Ferenc Kolozs vármegye főispánja és Udvarhelyszék főkirálybírája, Naláczi István főudvarmester, Székely László postamester, maga Teleki Mihály pedig Kővár és Huszt főkapitánya és Torda vármegye főispánja volt. Trócsányi, 1980. 32–35.

107 EOE XVIII. 282. és 320–321. p.

108 Uo. 585–586. p.

109 Mezey, 2007. 111. p.

inscribálta eo N[agysá]ga”.¹¹⁰ Vagyis mindkét ági leszármazottak (fiú ág és leányág) is örökli az adott jószágot. Így a defectus, és a birtok visszaháramlása a kincstárra csak a fiú ág és a leányág kihalása után következik be.¹¹¹

Alia Sámuel 1662. évi halálakor bekövetkezett defectus után például Fehér vármegyei birtokok kerültek a kincstár kezére.¹¹² Az ilyen *ideiglenes kincstári kezelésbe kerülő birtokok* ritkán maradtak hosszabb távon a kincstár kezében. Ébeni István 1666-ban bekövetkezett halála után néhány nappal Bethlen János már tudatta Teleki Mihállyal, hogy a néhai kolozsvári főkapitány Udvari nevű birtokát szeretné megkapni, Vér György pedig Ébeni Kolozsvár környéki birtokaira formált igényt.¹¹³ Dancsul Ránta defectusa után pedig annak Hátszeg vidéki birtokait (Borbátvíz, Hobbica, Urik, Mezőlivádia) a fejedelem rövid időn belül Buda Jánosnak adományozta 1687-ben.¹¹⁴

Zálogbirtokok visszaváltása és az inscriptio fogalma

A kincstári birtokok zálogcím alatti eladományozása az erdélyi állam egyik fontos bevételi forrásának számított a korszakban. Célja általában az államháztartás pénzhiányának átmeneti orvoslása, illetve az alattvalók hűséges szolgálatainak megjutalmazása volt. Kisebb és nagyobb birtoktestek esetében egyaránt találkozunk vele. Bár tudjuk, hogy a *tényleges fiskális birtokok* nem idegeníthetők el, ez csak az örökadományként való átadás tilalmát jelentette, elzálogosításukra minden jel szerint volt lehetőség.¹¹⁵ Az ezzel kapcsolatos általános gyakorlatot így foglalták össze: „*ezek [a tényleges fiskális birtokok] között ha az fejedelmek valakinek valami részét adnák is: de egynehány esztendőök múlva másoknak szokták adni.*”¹¹⁶ A jogügylet megnevezésére használatos terminus technicus az *inscriptio*,

110 MNL OL F 234 Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak. Erdélyi Kincstári Levéltár. Erdélyi Fiscalis Levéltár (F 234) I. 24. Fasc.

111 Ilyen örököst jelölő kitétel adománylevélbe történő foglalását a Hármaskönyv is lehetővé teszi. HK I. rész 22. cím.

112 MNL OL F 234 I. 22. Fasc.

113 TML III. 605–606. p.

114 MNL OL P 2257 Családok, testületek és intézmények levéltárai. Családi fondtörédek. No. 280. Jordán család, borbátvízi. I.

115 *Dósa*, I. 181. és 185. p.

116 EOE XIV. 246. p. Cserey György váradai követnek adott utasítás 1667. április 7-én. Az irat a Zólyomi-ügy kapcsán keletkezett, Cserey György ez alapján az utasítás alapján volt hivatott

ennek alkalmazása során azonban a szakirodalom egyáltalán nem mutat egységes képet, így — bár az Erdélyi Fejedelemség egész fennállása alatt sokkal gyakoribb volt a zálogcím alatti adományozás, mint a visszaváltás — úgy vélem itt szükséges kitérni erre a terminológiai problémára.

A Magyarországi Középkori Latinság Szótára szerint az *inscriptio* -onis nőnemű főnév jelenthet (témánkkal kapcsolatban) vegyes adományt, elzálogosítást és ideiglenes átruházást is.¹¹⁷ A vegyes adomány a Hármaskönyv 1894-ben megjelent, Kolozsvári Sándor- és Óvári Kelemen-féle magyar fordítása szerint az, „*amelynek elnyeréséhez a szolgálatokon felül még valamely pénzösszegnek fizetése is járul. Ezt ideiglenes átruházásnak szoktuk nevezni.*”¹¹⁸ Az 1572. évi bécsi kiadásban ez a rész így szerepel: „*Mixta vero donatio dicitur illa, quae vel praeclaras virtutes etiam summam aliquam pecuniarum complectitur, et talis usitato vocabulo inscriptio nuncupatur.*”¹¹⁹ Tehát a vegyes adomány, az *inscriptio* és az ideiglenes átruházás ez alapján egymásnak megfelelő fogalmak (az 1894. évi fordításban ennek megfelelően az *inscriptio* szót következetesen ideiglenes átruházásnak fordították). Az 1632. évi bártfai latin-magyar kétnyelvű kiadásban az idézett latin szövegrész szóról szóra ugyanígy szerepel, a magyar fordítás azonban az újabb kori fordításnál („ideiglenes átruházás”) jobban körülírja az *inscriptio* fogalmát: „*és ezenféle adománt egy szóval zálognak, avagy zálogul való kérésnek mondhatjuk.*”¹²⁰ A Hármaskönyv 1. részének örökbevallásról szóló 65. címe szintén megerősíti az előzőekben idézett — az 1. rész 13. címében leírt — vegyes adomány/*inscriptio* zálogként való értelmezését: „*Nam sine ipso consensu non solum super bonis perennali iure obligatis, verum etiam pignoris titulo (ultra communem aestimationem ipsorum bonorum) inscriptis fassio*

elmagyarázni a váradi pasának az erdélyi gyakorlatot a zálogba adott fiskális birtokokkal kapcsolatban, ezek közül ugyanis Zólyomi Gyalu várát követelte magának.

117 A Magyarországi Középkori Latinság Szótára. V. Szerk.: Harmatta János et alii. Bp., 1999. 284. p.

118 HK 1. rész 13. cím

119 Tripartitum Opus Iuris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae. Bécs, 1572. Pars I. Titulus XIII.

120 Decretum Latino-Hungaricum, sive Tripartitum Opus Iuris Consuetudinarii Inclyti Regni Hungariae et Transylvaniae ac partium eidem subiectarum, una cum methodo articulorum diaetalium, autore Stephano Werböczy. Magyar és Erdély országnak törvény könyve, irattatott Werböczy István által. (RMK I. 605.) Bártfa, 1632. Pars I. Titulus XIII.

praenarrata qualitercunque (ut praemittitur) facta, atque celebrata, viribus destituta manebit.”¹²¹

A szakirodalom azonban sok esetben nem egészen így értelmezi a vegyes adományt, hanem sokkal inkább tulajdonjog-átruházásként, egyfajta bujtatott adás-vételként, amelyben az uralkodói adomány csupán a tulajdonjog megerősítésére szolgált. Így vélekedett Frank Ignác, Degré Alajos, valamint Eckhart Ferenc,¹²² s a Hármaskönyv 1565. évi, Debrecenben kiadott magyar fordításában az *inscriptio* szót valóban „*eladás*”-ként fordították.¹²³ Velük szemben Dáné Veronka az *inscriptio*s jószágot szolgálati birtoknak tekinti, amelyet a központi kormányzat tisztviselői kaphattak szolgálataikért, nem tesz tehát említést a Hármaskönyv minden kiadásában megjelenő közvetlen pénzfizetési kötelezettségről.¹²⁴ Varga J. János szintén szolgálati birtokként ír az *inscriptio*ról a Batthyány család szervienseinek birtokai kapcsán, de hangsúlyozza azok visszaváltható jellegét.¹²⁵ A fentebb idézett szövegrészek tükrében úgy vélem, hogy az *inscriptio* már itt is elsődlegesen zálogcím alatti adományt jelentett, de nem zárnam ki annak a lehetőségét sem, hogy ekkor még bizonyos esetekben kvázi adás-vételi szerződést helyettesítő funkciója is lehetett.

Véleményem szerint a fogalom XVII. századi erdélyi jelentésével kapcsolatban Dósa Elek meghatározása nyújtotta eddig a legpontosabb képet. Ő az *inscriptio*t zálogcím alatti uralkodói adományozásnak titulálja, amelyet pénzért vagy jó szolgálatok jutalmaként is lehetett adni,¹²⁶ azonban megemlékezik arról is, hogy ez egy kibővített jelentéstartalom a Hármaskönyv idézett pontjához ké-

121 *Tripartitum 1572 Pars I. Titulus LXV.*; HK I. rész 65. cím 1. §: „Mert e királyi jóváhagyás nélkül az előbb említett bevallás nem csak az örökös joggal lekötött, hanem a zálogcímen (eme fekvő jószágok közbecstűjén felül) ideiglenes átruházott [inscribált] fekvő jószágokra nézve is, bármí módon történt és létesült, az (amint előre bocsátám) erőtelen leszen.”

122 *Frank Ignác*: A közigazság törvénye Magyarhonban. I. Buda, 1845. 267. p. (a továbbiakban *Frank*, 1845); *Degré Alajos*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950–51. tanévben tartott előadásai nyomán. Szerk.: Béli Gábor. Pécs, 2010. 153. p.; *Eckhart*, 2000. 286. p.

123 *Opus Tripartitum Juris Consuetudinarii Incltyti Regni Hungariae. Magyar decretum, kyt Weres Balas a deakbol, tudni illyk Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet Tripartitomnak neweznek, magyarra forditot.* (RMK I. 56.) Debrecen, 1565. Pars I. Titulus XIII.

124 *Dáné Veronka*: „Mennyi jobbágya és mennyi portiója”. Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében. (Erdélyi Tudományos Füzetek 286.) Kolozsvár, 2016. 60. p.

125 *Varga J. János*: Katonáskodó szerviensek birtokai a XVI–XVII. századi Batthyány nagybirtokokon. In: *Történelmi Szemle* 19. (1976) 1–2. sz. 108. p.

126 *Dósa*, II. 332–333. p.

pest, ahol az inscriptióhoz a jó szolgálatokon felül még egy bizonyos pénzösszeg lefizetésére is szükség volt.¹²⁷ Dósa Elek inscriptiót és zálogot azonosító állítása alátámasztására az Approbatae Constitutiones egy cikkelyét is idézte,¹²⁸ amelyben az „*inscriptios vagy zálogos jószágok állapotáról*” is szó esik.¹²⁹ Nincs okunk kétségbe vonni Dósa Elek azon állítását sem, miszerint az Erdélyi Fejedelemségben a XVII. században az inscriptio nem igényelt feltétlenül pénzbeli ellenszolgáltatást a megadományozott részéről, erre ugyanis sok példa akad, így Bánffy Dénes és Gyalu esete is: „*megtekintvén (...) csak nem minden jószáginak Várad elvételeivel elveszésit (...) ő Nagysága kegyelmességéből conferálta volt ő kegyelmének Gyalu várát hozzá tartozó jószágival 25 000 forint inscriptioban...*”¹³⁰ De még korábban az 1615. szept–okt./IX. tc. — amely egyébként az elidegenített fiskális jószágok felülvizsgálatáról intézkedik, így rendelkezett az azok számára elidegenített javakról, akik valós szolgálatért kapták azt: „*kezeknél hagyván bizonyos summában inscribálja [Nagyságod], az szolgálatnak és az jószágának mivolta szerént.*”¹³¹ Itt utalnék vissza Dáné Veronka állítására, aki az inscriptió jószágokat szolgálati birtokokként definiálta, s megfigyelése ezen esetekre vonatkozóan helytállóan is látszik, nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy az inscriptio a fejedelmek/államnak nyújtott kölcsönnel is megszerezhető volt (ahogy azt még a Hármaskönyv is leírta). Erre is találunk példát a forrásokban.¹³² Kijelenthető tehát, hogy az inscriptio fogalma a XVII. századi Erdélyben már a Hármaskönyvben olvasható meghatározáshoz képest egy módosult jelentéstartalommal rendelkezett, hiszen jó szolgálatokért vagy pénzbeli kölcsönért is részesíthetett valakit az uralkodó ilyen adományban (sőt, az inscriptio összege akár nagyobb is lehetett, mint a ténylegesen lefizetett kölcsönösszeg).¹³³ Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a XVII. századi Erdélyben már nyoma sincs az inscriptio — korábban esetleg meglévő — adás-vételi jelentésének, ekkor már kizárólag birtokjog ideiglenes átruházásról, tehát birtokzálogról beszélhetünk. Ennek az átalakulásnak az oka vélhetően annak a kényszernek köszönhető, hogy az erdélyi fejedelmeknek hatalmuk megszilárdítására és új hívek megszerzésére a közvetlen ellenszolgáltatás nélküli

127 Uo. 258–259. p.

128 Uo. 259. p.

129 Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum. 1653. 3. rész 25. cím 1. cikk

130 CC 4. rész 12. cím 7. cikk

131 EOE VII. 281. p.

132 MNL OL F 234 I. 56., 60.; MNL OL P 1868 IV. 32.; EOE XIII. 374–375. p.

133 EOE IX. 406–407. p.; EOE XIII. 375. p. és TML III. 335. p.

birtokadomány kínálta a legjobb lehetőséget, ugyanakkor a kincstári birtokok véges volta miatt sokkal szerencsésebb volt visszaváltható adományokat nyújtani.¹³⁴ Az erdélyi fejedelmek *inscriptio* formájában adományozhattak egyrészt fiskális jövedelmeket, illetve *tényleges fiskális birtokokat*, amelyek örökjogon való elidegenítését azonban több korábban elemzett törvény tiltotta, s így a visszaváltható, ideiglenes elidegenítés jelentette az egyetlen törvényes opciót ezek eladományozására.¹³⁵ Továbbá zálogcím alatti fejedelmi adományozás tárgya lehetett *ideiglenesen kincstári kezelésben lévő birtok* is.¹³⁶

Bár jelen tanulmány fókuszában a kincstári birtokpolitika áll, nem lehet teljeskörű az *inscriptio* körüli terminológiai probléma megoldása, amíg nem történik utalás a magánszemélyek zálogügyleteinek dokumentumaiban előforduló *inscriptióra*, ugyanis a XVII. századi Erdélyben erre is jócskán akad példa, s ezeket Dósa Elek sem tárgyalta. Kemény Simon és Alia Mária 1659-ben Szabó Györgynek „*régi jámbor szolgálattya*” és „*környülettünk valo* hűséges *forgolodassa*” jutalmaként adományozott egy pusztát házhelyet Bonyhán „*két száz magyar forint inscriptióban*.”¹³⁷ További források is idézhetők a jelenség kapcsán: „*jámbor hűséges szolgálata*” elismeréseként juttatott Bethlen Druzsina (Rhédey Ferenc özvegye) Balásfi Zsigmondnak birtokokat Doboka és Kolozs vármegyékben,¹³⁸ ugyanezért nyert adományt Keresztúri Gergely Szárkándi Annától Közép-Szolnok vármegyében¹³⁹ és György János Wesselényi Istvántól Torda vármegyében,¹⁴⁰ Rhédey Ferenc pedig Korda Zsigmondnak inscribált jószágokat.¹⁴¹ Ezek a példák illeszkednek Dáné Veronka említett definíciójához annyi kiegészítéssel, hogy nem csak a fejedelem, hanem magánszemélyek is adományozhattak ilyen szolgálati birtokokat *inscriptio* útján. Az „adományozás” szó használata ta-

134 Ágoston Péter: A magyar világi nagybirtok története. Bp., 1913. 231–232. p.; *Trócsányi*, 2005. 224. p.; *Nagy Dóra*: Bornemissza Anna fogarasi záloglevelei. In: Történeti Tanulmányok XXIII. Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LXVII. Debrecen, 2015. 140–155., itt: 144. p.; I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai, 1631–1648. Kiadja: Makkai László. Bp., 1954. 18. p.

135 *Szentgyörgyi Mária*: Kővár vidékének társadalma. Bp., 1972. 108. p.

136 HK 1. rész 13 cím 2. §

137 MNL OL P 56 Családok, testületek és intézmények levéltárai. A bethleni Bethlen család kisbúni ágának küktüllővári levéltára. IV. No. 1-46.

138 MNL OL P 1868 II. 5.

139 MNL OL P 702 Családok, testületek és intézmények levéltárai. Wesselényi család. 3. csomó 1. tétel

140 ETA IX. 1. 486. p.

141 MNL OL P 1868 IV. 38.

lán nem tűnik pontosnak, a rendi korszak birtokviszonyait és adományrendszerét ugyanis alapjaiban határozta meg a királyi jog, vagyis a *ius regium*, amelyből fakadóan a magánadományokhoz is uralkodói hozzájárulásra volt szükség.¹⁴² Mivel azonban az *inscriptio* nem örökbevallás volt, csupán ideiglenes adás-vétel, amely a tulajdonjogi viszonyokat nem érintette, csupán a jószág használati jogát ruházta át másra,¹⁴³ így ez a fajta ideiglenes adományozás nem is igényelt a gyakorlatban uralkodói jóváhagyást. Ebből fakadóan az „adományozás” *inscriptio* esetén nem a klasszikus tulajdonjog-átruházó jelentésében értendő, hanem ideiglenes adományként, amelyet a tulajdonos bizonyos feltételek mellett visszaválthatott. Szintén a magánszemélyek ügyletei közül hozható példa annak érzékeltetésére is, hogy mi a különbség az *inscriptio* és a zálogba adás klasszikus műszava, az *impignoratio* között. Miután Rhédey Ferenc 1661-ben zálogba adta 1200 forintért Körtvélyest az unokatestvérének, Pálnak¹⁴⁴ — amely összeget Pál ki is fizetett ténylegesen (*impignoratio*) — az 1200 forintos zálogösszegezen felül még 300 forintban *inscribálta* is számára a birtokot, vagyis Rhédey Pál Körtvélyesért 1200 forintot tett le, de tőle visszaváltani már csak 1500 forintért lehetett.¹⁴⁵ Az 1500 forintból tehát Rhédey Pál 1200 forintig *impignoratio* jogcímén, még 300 forintban pedig *inscriptio* jogcímén birtokolta ezután Körtvélyest. Véleményem szerint tehát az *inscriptio* a XVII. századi Erdélyben a Hármaskönyvben leírt *inscriptió*val szemben — amely megegyezett a vegyes adománnyal, s a jó szolgálatok mellett feltétlenül az uralkodónak fizetett pénzért történt — már egy megváltozott jelentéstartalommal rendelkezett. A vizsgált korszakban és területen *inscriptiónak* nevezendő minden olyan zálogcím alatti ideiglenes, meghatározott körülmények teljesülésekor egy adott pénzösszeg fejében visszaváltható adomány, amelyet a fejedelem juttatott jó szolgálatokért, pénzbeli ellenszolgáltatásért, feleségének az őt illető javak fejében (hitbér), vagy családtagjainak jótetszéséből, illetve *inscriptiónak* nevezendő a magánszemélyek által közvetlen pénzbeli ellenszolgáltatás (kölcsön) nélkül tett ideiglenes adomány is.

142 Mezey, 2007. 110. p.

143 Frank, 1845. 367. p.

144 Az itt említett Rhédey Pál a széles körben ismert, Komáromy András-féle genealógia szerint Rhédey Ferenc unokatestvérének fia, nem pedig unokatestvére. A családfa pontosítására vonatkozóan lásd: *Rácz Balázs Viktor*: „Ha Várad nem létszen, Szent Jób és a többi sem létszen...” – Rhédey Ferenc váradí főkapitány pályafutása. In: „Várad mint oltalmaztatik...” Küzdelmek váradért a kora újkorban. (Tanulmányok Biharország történetéről 7.) Szerk.: Oborni Teréz. Nagyvárad, 2019. 82–88. p.

145 MNL OL P 1868 IV. 38.

Ami az Apafi-kort illeti, apróbb birtokrészek és egész uradalmak inscribálására egyaránt találunk példát. 1674-ben Gyulafehérvár uradalmi központhoz tartozó Kisfaludon például két kisebb pusztán álló (deserta) fundust adományozott a fejedelem 100 forintért egy Páva Ferenc nevű nemes embernek.¹⁴⁶ Az ennél valamivel nagyobb Alsó-Oroszi, Görgényhez tartozó fiskális birtokból egy rész (portio) zálogba adására kerül sor 1663-ban Sárpataki Márton ítélőmester részére.¹⁴⁷ Egy egész fiskális falu zálogba adására példa a Fehér vármegyei Monora település esete. Az 1650. évi lajstrom szerint Monora a gyulafehérvári uradalomhoz tartozó *tényleges fiskális birtok* volt. Bánffy Zsigmond fejedelmi tanácsos azonban 1674-ben levélben kérte a fejedelmet, hogy nyilvánítsák Monorát *controversia* (vitatott jogállású) birtoknak, és bizonyíthassa jogait (szerinte ugyanis Monorát még 1588 előtt idegenítették el a kincstártól, amely így nem képezhetné a *tényleges fiskális birtokok* körét az 1615. szept–okt./XI. tc. szerint).¹⁴⁸ Apafi 1674. november 15-én kelt válaszában ezt megengedte Bánffynak, majd 1676-ban az engedélyt újra megerősítette (Teleki Mihállyal egyetértésben).¹⁴⁹ A birtokjogi kérdés tisztázása 1684. május 18-ig elhúzódott, de Bánffy Zsigmond 1682. évi halála miatt csak örökösének, Bánffy Pálnak adtak lehetőséget a birtok zálogba vételére (6000 forintért). Ő azonban ezt az összeget nem tudta kifizetni, így Bornemissza Anna fejedelemasszony kérte a jószágot saját maga és fia számára inscriptióban, amely adományozás még 1684 folyamán meg is történt.¹⁵⁰ Az említett zálogbirtokok sajátossága volt, hogy a zálogba vevő életében nem voltak visszaválthatók, csupán az örökösöktől. A korszakban visszakerülő legfontosabb inscribált jószág a huszti és a gyalui uradalom volt, ezeknek azonban egyike sem visszaváltás útján került a kincstárhoz (a huszti megszállás, a gyalui pedig Zólyomitól a zálogösszeg letétele nélkül, Bánffytól pedig nota útján), a zálogbirtokok kiváltása ugyanakkor lehetőségként mindenképpen fennállt földbirtokok kincstári kezelésbe vételére.

Megszállás

Egy adott birtok kincstár általi megszállásának mintapéldája Huszt várának az esete. A várat még Bethlen Gábor fejedelem zálogosította el testvérének, Bethlen

146 MNL OL F 234 I. 56. Fasc.

147 EOE XIII. 255. p. (1663. szept./X. tc.)

148 EOE VII. 282. p.

149 MNL OL F 234 I. 59. Fasc.

150 MNL OL F 234 I. 60. Fasc.

Istvánnak, akinek halála után a várat Rhédey Ferenc és neje Bethlen Druzsina, Bethlen István lánya birtokolták, arányos részek azonban megillették a többi leszármazottat is, például Zólyomi Miklóst. A birtokjogi problémák a Zólyomi-nota után következtek, ekkor ugyanis Zólyomi elvesztette itteni örökségét is.¹⁵¹ Thököly István ekkor kérvényezte Apafitól, hogy adja neki — pontosabban gyermekeinek — Zólyomi huszti és vajdahunyadi örökségét. Bár Máramaros leendő főispáni tisztsége — amelyet örökös főispánként még Rhédey Ferenc birtokolt — Thököly István fiát, Imrét illeti majd, Apafi a várat vonakodott átadni neki. Ekkor Thököly kijelentette, hogy maga vonul be Husztra, és megerősíti az elhanyagolt, de a fejedelemség szempontjából létfontosságú várat fia számára.¹⁵² A fejedelmi kormányzat nem engedhette meg, hogy az ország egyik legerősebb vára egy Magyar Királyságban élő főúr kezére jusson. „*Nem illik Huszt birtoklását magánszemélyre bízni.*” — mondta Apafi fejedelem Bethlen János szerint.¹⁵³ 1667. május 10. és május 19. között a fejedelmi csapatok Nagy Tamás és Bethlen Gergely vezetésével megszállták a várat.¹⁵⁴ A birtokos, Rhédey Ferenc május 20-án kelt levelében értesítette Apafit vára megszállásáról, s egyben kérte nemesi jogainak tiszteletben tartását — teljesen érthető módon, hiszen itt törvényes birtokai immunitásának megsértéséről van szó.¹⁵⁵ Rhédey azonban nemsokára meghalt, ezután pedig Apafi megengedte Thököly Imre beiktatását a főispáni székbe, nagykorúságáig pedig helyettes kinevezését, aki Teleki Mihály lett (november 22-től).¹⁵⁶ Huszt vára és uradalma azonban a fejedelmi katonaság jelenlétének ellenére ekkor még mindig özvegy Rhédey Ferencné Bethlen Druzsina birtoka volt, egészen 1670-ben bekövetkezett haláláig. A birtokra Bánffy Dénes is szeretne volna ekkor rátenni a kezét, azonban a szükséges zálogösszeget nem tudta

151 *Bethlen*, 1993. 386. p.

152 EOE XIV. 40. p.

153 *Bethlen*, 1993. 298. p.

154 A dátum meghatározása Bánffy Dénes Nagy Tamásnak, Bethlen Gergelynek és Teleki Mihálynak címzett május 10-én kelt levele és Rhédey Ferenc Apafi Mihálynak a vár megszállásáról írt május 20-án kelt tudósítása alapján történt. TML IV. 103–105. p.; EOE XIV. 266–267. p.

155 Uo. 266–267. p.

156 TML IV. 14–15. p. (bevezetés)

letenni.¹⁵⁷ Az 1671.¹⁵⁸ és 1673. évi¹⁵⁹ urbáriumok szerint a vár már a kincstár birtokában van. Végül az országgyűlés — nyilvánvalóan a fejedelem óhajára — 1673-ban törvénybe foglalta Huszt Bornemissza Annának történő adományozását 100 ezer tallér inscriptióban.¹⁶⁰ Az uradalmat haláláig bírta, erről tanúskodnak Huszt 1684. és 1685. évi urbáriumai,¹⁶¹ illetve a fejedelemasszony gazdasági naplói és végrendelete is.¹⁶²

Törvénytelenül birtokolt földek visszavétele

A változatos okokból törvénytelen módon birtokolt apróbb birtoktestek, akár csak egy-egy jobbágytelek (fundus) méretű földterületek konfiskálása már az elemzett törvényi háttérből adódóan is jellemző volt a korszakra. Alapvetően az 1669. jan./XXX. tc. értelmében összehívott medgyesi gyűlés és a birtokjog ottani bizonyítására vonatkozó kötelezettség (productio) után beszélhetünk tömegeesen ilyen típusú eljárásról az Apafi-korban. Az 1680. nov–dec./V. tc. még adott haladékat 1681. február 15-ig e jog igazolására, ezután azonban rengeteg olyan kisebb jószágot vettek vissza, melyekről a birtokosaik nem produkáltak, illetve valamilyen más okból bírták azokat törvénytelenül. A vizsgálat alá vont birtokok jegyzékét és a határozatokat tartalmazza például a Fehér vármegyei Benedek¹⁶³ és Magyarigen¹⁶⁴ települések esetében az 1684-ben keletkezett Liber Productionis. A fiskális jószágok 1650. évi lajstroma szerint mindkét település *tényleges fiskális birtok* volt,¹⁶⁵ s ezt a tényt az említett Liber Productionis szövege is megerősíti.

157 Bethlen, 1993. 386–387. p.

158 MNL OL E 156 Magyar Kamara Archivuma. Összeírások. Urbaria et conscriptiones. (= E 156) a. Registrata Fasc. 148. (1671. április 26.)

159 MNL OL E 156 Registrata Fasc. 123. (1673. február 16.): bevezetője kifejezetten a fejedelem-ség birtokának írja le Husztot: Urbarium sive connumeratio universon[um] jobbagionum sua[e] celsitudinis principalis ad Arcem Huszt pertinen[tium] facta, tempore provisoratus Egregy Dominii Gregorý Bán

160 EOE XV. 348. (1673. nov–dec./XV. tc.)

161 MNL OL E 156 Registrata Fasc. 123. (1684. március 9–16. és 1685. augusztus 17.)

162 Panyi, 2013. 145. és 154. p.

163 Ma Borosbenedek (Benic, Fehér megye, Románia).

164 Ma Magyarigen (Ighiu, Fehér megye, Románia).

165 EOE XI. 105. p.

ti.¹⁶⁶ A fennmaradt forrás az eredeti iratnak III. Károly korabeli átírása. Adatai meglehetősen részletesek: tartalmazza nemcsak a birtokosok nevét, a kérdéses birtok méretét és típusát, hanem pontos elhelyezkedését is a falun belül (utca, szomszédok), valamint az okot amiért fiskális kezelésbe vonták, vagy éppen a birtokosnál hagyták.¹⁶⁷ Általában csak egy-egy jobbágyteleket, vagy a telkek valamely külső tartozékát (szántó, gyümölcsös, kaszáló, stb.) ítélték a kincstárnak. Ezeknek a listáját az alábbi két táblázat tartalmazza:

1. számú táblázat

Benedek településen konfiskált jószágok (1684)

Birtokos neve	Birtok	Konfiskálás oka
Ován alias Rab István (nemes)	1 jobbágytelek	productio hiánya
Vízaknai Márton (zalatnai prédikátor)	1 jobbágytelek	productio hiánya
Köpeczi János (udvari orvos)	1 jobbágytelek	érvénytelen adás-vételi szerződés
	1 gyümölcsös	érvénytelen adás-vételi szerződés

166 MNL OL F 234 I. 24. Fasc. — Liber Productionis 1684, 5. p.

167 Uo. 5. p.

Birtokos neve	Birtok	Konfiskálás oka
Menyhárt János	1 ház	törvénytelenül birtokolja
	4 jobbágytelek	törvénytelenül birtokolja
	3 hold szántó	törvénytelenül birtokolja
	1 gyümölcsös	törvénytelenül vette meg
	3 szőlő	törvénytelenül birtokolja
	1 mező	törvénytelenül birtokolja
	3 rét	törvénytelenül vette zálogba
	12 szénafű kaszáló	törvénytelenül birtokolja
Blága László (nemes)	1 jobbágytelek	fiskális jobbágytól vette meg
Buda Lázár (nemes)	1 jobbágytelek	törvénytelenül vette zálogba
Illyei László	1 jobbágytelek	törvénytelenül vette meg
	1 szőlő	fiskális jobbágytól vette zálogba
Tölcsek István	1 jobbágytelek	törvénytelenül vette meg
Pap István (nemes)	1 jobbágytelek	törvénytelenül vette meg
Vízkeleti János (szolgabíró)	1 jobbágytelek	törvénytelenül vette zálogba
	2 szőlő	törvénytelenül elfoglalta
Kőmives Pál	1 jobbágytelek	törvénytelenül birtokolja
Bakosi István (Balás deák jobbágya)	2 jobbágytelek	törvénytelenül vette zálogba
	2 szántó	törvénytelenül vette zálogba
	1 gyümölcsös	törvénytelenül birtokolja
	3 szőlő	törvénytelenül birtokolja
	4 rét	törvénytelenül birtokolja
	1 szénafű kaszáló	törvénytelenül birtokolja

Birtokos neve	Birtok	Konfiskálás oka
Intze Máté	3 szántó föld	törvénytelenül birtokolja
	2 szőlő	törvénytelenül birtokolja
Oláh András	1 szőlő	törvénytelenül birtokolja
Zágoni József	1 szőlő	törvénytelenül birtokolja
Pákai Márton	1 szőlő	törvénytelenül vette meg
Blága Rendul	1 szőlő	törvénytelenül vette zálogba
Balás deák	1 ház	productio hiánya

2. számú táblázat

Magyarigen településen konfiskált jószágok (1684)

Birtokos neve	Birtok	Konfiskálás oka
Philep György	1 jobbágytelek	törvénytelenül birtokolja
Bereczki István	1 jobbágytelek	törvénytelenül birtokolja

A visszavétel egyik jellemző oka a productio elmaradása,¹⁶⁸ például Vízaknai Márton esetében is, akinek „*fundussa fiscusnak adjudicáltatott cum suis appertinentiis és applicáltatott méltán, mivel ab anno 1669 [...] semmit nem producáltak rólla.*” Vagyis a telket a külső tartozékaival együtt azért vonták kincstári kezelésbe, mert Vízaknai 1669 óta nem igazolta birtokjogát.¹⁶⁹ E mellett gyakori volt kincstári föld illegális vásárlása vagy zálogba vétele fiskális jobbágyoktól.¹⁷⁰ „*Blága László nemes ember [...] in anno 1682. vett fundussa mivel hogy contra jura regni [...] fiscus jobbágyától vétetett legitime reoccupáltatott [...] az fiscusnak.*”¹⁷¹ Ezeket a telkeket vagy külső tartozékokat vélhetően a nehezebb anyagi helyzetben élő jobbágyok zálogosították el, vagy adták el, persze teljesen törvényellenesen, ugyanis ezek felett rendelkezési joguk nem volt, így

168 Uo. 4–7. p.

169 Uo. 4. p.

170 Uo. 7. és 9–10. p.

171 Uo. 7. p.

pedig az összes ilyen ügyben a birtokokat a kincstár javára ítélték. Más esetekben, ha az eladónak vagy zálogba adónak joga is volt a rendelkezéshez, a szerződés érvénytelensége szintén ilyen döntést eredményezett.¹⁷² A konfiskálás okaként megjelenhetett az erőszakos birtokfoglalás is, például a lakatlan telkek (deserta) és a megműveletlen külső földek esetében.¹⁷³ Az összeírás azonban a legtöbb esetben csak a birtoklás törvénytelen voltát tudatja velünk, más konkrétumot nem. Például: „*nem bono modo vette meg mert az eladó fél is [...] el nem adhatta volna*”;¹⁷⁴ „*mivel törvény ellen zálogosítottat méltán reoccupaltatta [a kincstár]*”.¹⁷⁵ Ez utóbbi esetekben lehetséges, hogy szintén fiskális jobbágy volt a zálogba adó vagy az eladó fél, hiszen ők tulajdonjog hiányában nem rendelkeztek eladási joggal telkük felett. Ezeknek a tényállásoknak az eredménye szintén a kincstári birtokállomány bővülése volt. Előfordultak ugyanakkor olyan esetek is, amelyekben a productionale forum nem tudott döntést hozni, így ezeket továbbították az országgyűlés,¹⁷⁶ vagy a fejedelem elé.¹⁷⁷ Az itt mintaképpen elemzett Liber Productionis arra is jó példa, hogy a birtokjog igazolásának kötelezettsége egyaránt vonatkozott jobbagyokra, nemesekre, egyházi személyekre (Vízaknai Márton zalatnai prédikátor) és vármegyei vagy udvari tisztségviselőkre is (Vízkeleti János szolgabíró és Köpeczi János udvari orvos esetében).

A kincstár tisztviselőinek szerepe

A fiscalis director (kincstári jogügyigazgató) régebbi szóhasználatban közfelperesnek, mai terminológiával élve főállamügyésznek is nevezhető. Elsődleges feladatköre a kincstári jogok védelme, felperesként peres ügyekben annak képviselője volt, e mellett tagja volt a fejedelmi táblának, tehát igazságszolgáltatási szakértői feladatkört is betöltött azokban az ügyekben, amelyekben nem felperesként lépett fel.¹⁷⁸ A földbirtokok kincstári kezelésbe kerülésének folyamatában a fiscalis director volt a leginkább illetékes tisztségviselő. Feladat hárult rá például a nota-perek végrehajtásában, hiszen az 1670. szeptember 23-i tanácsülés

172 Uo. 5–6. p.

173 Uo. 9. p.

174 Uo. 7. p.

175 Uo. 9. p.

176 Uo. 14. p.

177 Uo. 15. p.

178 *Dósa*, II. 163–164. p.; *Trócsányi*, 1980. 363. p.

alapján a fejedelem utasította a *fiscalis directort* (ekkor Szentiványi Sámuel)¹⁷⁹ Zólyomi javainak lefoglalására.¹⁸⁰ Az 1669. jan./XXX., 1678. okt./L. és 1680. nov–dec./V. tc.-ek által életre hívott *productionale forum* (*birtokjog-igazoló bíróság*)¹⁸¹ munkájában szintén részt vett, egyrészt az ítéletek meghozatalában, másrészt a végrehajtásában. Erről a már bemutatott 1684. évi *Liber Productionis* is tanúskodik, ugyanis a kincstárnak ítélt birtokok esetében a legtöbbször ilyen bejegyzések találhatók: „[a kincstár számára] *director úr által adjudicált*” vagy „*reoccupáltatott director úr által*”.¹⁸²

Ugyanebből a forrásból megállapítható, hogy a *productionale forum* ítéleteinek végrehajtásában nem csak a *fiscalis director*, hanem a kincstári birtokközpontok illetékes helyi tisztviselői is részt vettek, például az udvarbíró: „[a birtok] *fiscus számára rehabealt fejérvári udvarbíró által*”.¹⁸³ Maguk az udvarbírók a fiskális uradalmakban e mellett is feladatok széles körét látták el a gazdaságirányítás, közigazgatás és fellebbviteli fórumként az igazságszolgáltatás terén.¹⁸⁴

A fejedelmi *praefectus*, aki az Apafi-korban a kincstári ügyek irányítója volt a kancellárián kívül,¹⁸⁵ alkalmanként szintén részt vett az eljárásban. Erre utal az 1678. októberi XXXII. tc., amelyben egy magánszemélynél zálogban lévő fiskális falu, Rohi feletti birtokkvitát rendeltek a *praefectus* (ekkor Alvinczi Péter)¹⁸⁶ ítélezési hatáskörébe.¹⁸⁷

179 Trócsányi, 1980. 364. p.

180 Uo. 69. és 126. p.

181 EOE XIV. 400–401. p.; EOE XVI. 621. p.; EOE XVII. 157–158. p.

182 MNL OL F 234 I. 24. Fasc. — *Liber Productionis* 1684, 9. p.

183 Uo. 11. p. Mivel Benedek település Gyulaféhevár uradalomhoz tartozott, ezért az itteni udvarbíró volt az illetékes.

184 *Gálfi Emőke*: A gyulaféhevári udvarbírák és területi hatáskörük Bethlen Gábor uralkodásának első szakaszában. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk.: Dáné Veronka et alii. Kolozsvár, 2014. 320–321. p.

185 Trócsányi, 1980. 415. p.

186 Uo. 327. p.

187 EOE XVI. 615. p.

A fejedelmi politika fiskális birtokokkal kapcsolatos tendenciái

Apafi Mihály fejedelemségének idejére a fejedelemség gazdálkodási rendje már bizonyos történeti hagyományok mentén, a maga inkább elmaradott kormányzati módszerei révén, de viszonylag hatékonyan működött. A fejedelem családi birtokai – birtokigazgatási tekintetben legalábbis – rendre összerosódtak a fiskális birtokokkal, még akkor is, ha alapvetően tudni lehet ezeknek a birtokoknak a jogi különállását.¹⁸⁸ Közel három évtizedes uralma elején Apafinak el kellett ismertetnie hatalmát, és miként más belpolitikai téren, így a fiskális politikájában is alkalmazkodnia kellett a rendek igényeihez. Miként a korábbi fejedelmek, Apafi is számos kihívással nézett szembe: átalakításra szorult az adórendszer, takarékosági intézkedéseket kellett bevezetni, stabilizálni kellett a pénzforgalom viszonyait, miközben a század közepén még óriási kiterjedésű kincstári kezelésben lévő váruradalmak és birtokok száma az Apafi-kor végére jóval csekélyebb lett.¹⁸⁹

Az 1650-ben összeírt fiskális birtokközpontok (Gyulafehérvár, Görgény, Gyalu, Kővár, Kolozsmonostor, Huszt, Szamosújvár, Fogaras, Várad, Zalatna, Déva, Borosjenő, Karánsebes, Lugos és Nagyenyed) közül Várad, Borosjenő, Karánsebes és Lugos 1658–1660 között, még Apafi fejedelemmé választása előtt török kézre kerültek.¹⁹⁰ Inscriptióban lévő jószágok voltak: Gyalu (előbb Zólyomi Miklósnál, majd Bánffy Dénesnél 1674-ig), Fogaras (1664-től Bornemissza Annánál) és Huszt (1673-tól Bornemissza Annánál). Így a korszak egészében valóban kincstári kezelésben lévő birtokok köre a következő központokra apadt: Gyulafehérvár, Görgény, Kővár, Kolozsmonostor, Szamosújvár, Déva, Zalatna és Nagyenyed. A csökkenő kincstári birtokállomány miatt hiányzó bevételeket csak részben pótolták a zálogba adott jószágokból származó jövedelmek. Továbbá aligha elképzelhető, hogy az 1670–1680-as években a productionale fórumokon a kincstárnak visszaítélt szétszórta elhelyezkedő, apró birtokok érdemben helyettesíthették volna az elvesztett birtokkomplexumokat.

Trócsányi Zsolt szerint Apafi 1662-től fokozatosan elérte a fiskális jószágok visszaszerzését, és növelte családjá vagyonát és hatalmát.¹⁹¹ Ez utóbbi, vagyis családjá vagyonának növelése, számos helyen tetten érhető a forrásokban: például

188 Ez például Bornemissza Anna gazdasági naplóinak vizsgálatából is egyértelműen kiderül. *Panyi*, 2013. 154–155. p.

189 *R. Várkonyi Ágnes*: Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660–1711. Bp., 1984. 59–65. p.

190 *Makkai – Szász*, 1986. 815. p.

191 *Trócsányi*, 1980. 404. p.

Fogaras (1664), Balázsfalva (1664), Huszt (1673), Monora (1684), és a konfiskált Thököly-jószágok, Vajdahunyad, Küküllővár és Illye (1686) zálogba adása Bornemissza Annának és fiának, II. Apafi Mihálynak. A családi vagyon bővítése — mint az a dátumokból látható — Apafi teljes uralkodása alatt megfigyelhető, de ezek a birtokszerzések egyrészt meg sem közelítik azt a volument, amellyel a Rákóczi család gyarapította saját birtokállományát, másrészt a családtagoknak tett birtokadományok inkább az aktuális politikai helyzet és erőviszonyok megfelelő kihasználásának következményei voltak, mintsem előre eltervezett politikai program részei. Huszt zálogba vételére például Teleki Mihálynak kellett biztatnia Bornemissza Annát,¹⁹² Monora esetében a birtokjogi vitát pedig nem Apafi, hanem Bánffy Zsigmond kezdeményezte.¹⁹³

A kutatás jelenlegi állása alapján úgy vélem azonban, hogy Apafi részéről nem tekinthető minden részében tudatos koncepciónak a Trócsányi Zsolt által említett, a fiskális jószágok visszavételét célzó igyekezet sem. Uralkodása kezdetén még nem tett ilyen irányú lépéseket, sőt, hatalma megszilárdítása érdekében a rendeknek tett gesztusokat, hogy azok bizonyíthassák birtokjogukat saját jószágaik, vagy korábban konfiskált földek felett is. Elsőként csak 1669-ben jelent meg egyfajta tudatosság a birtok-visszaszerzésekre vonatkozó fejedelmi politikában, mégpedig az 1669-ben és utána többször előírt productiós kötelezettség törvénybe iktatásakor. Ennek a fórumnak a felállítása azonban kettős érdekeket szolgált, hiszen a fejedelmi kincstár birtokállományának növelésén túlmenően, a rendek igényei is azt célozták, hogy a tiszta jogi helyzet megteremtésével biztosabban birtokolják jószágaikat, és a kincstári hivatalnokok esetleges zaklatásainak kevésbé legyenek kitéve. Sőt, egyes főurak, főúri csoportok személyes politikai befolyásukat arra is felhasználták, hogy néhány bizonytalan jogállású birtokra rátegyék a kezüket.¹⁹⁴ Egyáltalán nem lehetett tudatos például a Bánffy-nota, legalábbis Apafi részéről nem, Bánffyt ugyanis a vele szemben álló főúri párt buktatta meg.¹⁹⁵ Ezen kívül a Zólyomi-notát Zólyominak az elvesztett családi birtokpere utáni török földre távozása idézte elő, Huszt megszállására pedig Thököly István fenyegetése után került sor, ezek tehát szintén egy-egy felmerülő

192 „Ha valaha az fejedelemasszony kapott valami alkalmatosságon, ezen kellene kapdosni.” TML V. 32. p.

193 MNL OL F 234 I. 60. Fasc.

194 Ilyen főúr volt például Teleki Mihály kövári főkapitány, aki mind saját maga, mind párthívei számára szerzett ilyen birtokokat. Erről levelezése tanúskodik. TML III. 126. p.; TML IV. 16., 112. és 400. p.; TML V. 609. p.

195 *Trócsányi*, 1980. 404–405. p.

situációra adott válaszlépések voltak, nem a fiskális jószágok visszavételének előre eltervezett programjának lépései. Természetesen a kisebb fiskális eljárások vizsgálata további adatokkal szolgálhat az Apafi-kori fiskális birtokpolitika jellegzetességeinek mélyebb feltárására és az előbbieken felvázolt jelenségek alaposabb megfigyelésére vonatkozóan. Valószínűleg túlzó és leegyszerűsített a Cserei Mihály *Históriájában*¹⁹⁶ olvasható azon állítás is, miszerint Apafi nem törődött volna a birtokszerzéssel.¹⁹⁷ Azonban mivel úgy tűnik Apafi sem a konfiskálások, sem a családi vagyonszerzés esetében nem tudatos politikai koncepciót követett, hanem csupán kihasználta a kínálókozó lehetőségeket, így elfogadható Cserei állítása azzal a kikötéssel, hogy Apafi nem mindenáron törekedett ezekre, de ha volt alkalma ilyen birtokokat szerezni, mindenképpen kihasználta azt.

Összegzés

Tanulmányomban az Apafi-kori kincstári birtokpolitika egy igen fontos részletével, a konfiskálásokkal kapcsolatos ismereteink összegzését, rendszerezését, illetve bővítését tűztem ki célul. A kérdéskörrel kapcsolatos jogszabályi háttér feltárása, a konfiskálások egyes típusainak elkülönítése (nota infidelitatis, defectus seminis, zálogbirtokok visszaváltása, megszállás és törvénytelenül birtokolt földek visszavétele), illetve a folyamatban résztvevő kincstári tisztviselők bemutatása reményeim szerint megkönnyítheti az Erdélyi Fejedelemség kincstári birtokpolitikájának vizsgálatát, illetve az egyes esetek részletekbe menő elemzését. Ezenkívül az *inscriptio* jelentéstartalmának pontosítása elengedhetetlen a helyes fogalomhasználathoz. Bár a feltárt források alapján egyelőre csupán általánosabb

196 Az 1668-ban született Cserei Mihály csak 1685-ben került a fejedelmi udvarba Teleki Mihály apródjaként, így az általa leírt, korszakunkba tartozó legtöbb eseménynél (Zólyomi-, Bánffy-, és Béli-nota) nem volt jelen személyesen, így leírásait forráskritikával kell kezelni. *Cserei*, 1983. 17. p.

197 „A fejedelemszony is éjjel nappal nem szünik vala a fejedelmet ingerelni, azt hányván szemére, hogy csak otthon heverne, olvasna, órát igazgatná, és nem vigyázna arra, mit cselekedtenek az előbbeni erdélyi fejedelmek, mennyit hadakoztanak és mely nagy hírt nevet szerzettek magoknak s fejedelmi jószágot maradvájoknak. Büjjék ki azért vala az asszonyok mellől; az erdélyi fejedelemséget megtalálja mindenkor; kellene bizony ha Magyarországbán is szerzene jószágot, mert Erdélyben kevés az ős jószág; ha több fiok leszen, egyik bár fejedelem lenne is, a többi osztán mit csinál jószág nélkül? Veszi most hasznát Rákóczi Ferencz, hogy a nagyapja Magyarországbán fegyverrel nagy jószágokat nyert magának; már most az unokája fejedelmi módon él belőle.” *Cserei*, 1983. 106. p.

megfigyeléseket lehetett megfogalmazni Apafi Mihály fejedelem fiskális politikájáról, valamint a fejedelmi birtokpolitika problémáiról és jellegzetes tendenciáiról, úgy vélem a korábban elemzett példák alapján megállapítható, hogy bár Apafi családjának magánvagyonra bővült ugyan, és a konfiskálások (Zólyomi-, Bánffy-, Béli- és Thököly-nota) is végig jelen voltak Apafi uralkodása alatt, ezek nem előre eltervezett, tudatos politikai program részei voltak, hanem a pillanatnyi politikai viszonyok optimális kihasználásából adódó nyereségek.